فینومینۆلۆژیای هوسڕڵ.. ئەوسن حەسەن... وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە: ئەردەڵان عەبدوڵڵا

پاشئەوەی ململانەی فەلسەفی لە نێوان "خودێتی و بابەتی بوون" دا توندتر بوو، ئەو ململانێیەی کە لە سەردەمی ڕێنانسازەوە دەستیپێکرد و هەتاوەکو سەرەتای سەدەی بیستەم بەردەوام بوو. هەتا ئادمۆند هۆسڕڵ فەیلەسوفی چیکی پەیدا بوو . ئەو کۆتایی بەم ململانە توندە هێنا و دەستیکرد بە یەکبوونی هەردوو پڕەنسیبەکە کە بریتی بوو لە: پڕەنسیبی ئەزمونگەرایی و عەقڵانیی. هەوڵدان بە یەکبوونی هەردوو پڕەنسیپەکە لە یەک پڕەنسیپ، کە چوارچێوەیەکی زانستی هەبێت و لە فەلسەفەشەوە نزیک بێت و ڕێچکەکێشی بەرەو سەنتەری ئاوەزی مرۆڤ بەرێت و تێیدا لێکۆڵینەوە لە بارەی کاردانەوەکانی هەستی مرۆڤ لە بارەی جیهانی دەرەکیی و شتەکانی دەوروبەری بکات.
لە هەمانکاتیشدا هەوڵیدا کە فەلسەفە بکاتە زانستێکی گشتگیری راست و دروست و ببێتە بنەمایەک بۆ هەموو مەعریفە و زانستەکانی تر، ئەمەش بە پشتبەستن بەو پەیوەندییە مێژووییەی لە نێوان فەلسەفە و زانستدا هەیە، فەلسەفە کە وێنەیەکی مەبەستداری گشتگیریی هەیە و زانستیش کە دەرەنجامی یەقیقینی هەیە، هەردووکیشیان کاریگەری گەورەیان لەسەر مێژوو و داهاتووی مرۆڤایەتی هەیە.

دەکرێت مەعریفە بکرێتە دوو لقەوە:

یەکەم: مەعریفەی کەڵەکە بوو

ئەم جۆرە مەعریفەیەش "فەلسەفە و هونەر و ئەدەب" دەگرێتەوە، ئەمانە دەکرێت لە هەموو سەردەمە مێژووییە جیاوازەکاندا، فیکرەکانیان دووبارە بکرێنەوەو لە یەکترییەوە نزیک بێت. هەندکجاریش دەکرێت داهێنان بکرێت لە رووی شێواز و ئامڕاز و ڕێگەچارەکان، ئەمەش بە پێی ئەو سەردەمەی کە تێیدا دەژین.

دووەم: مەعریفەی نا کەڵەکە بوو

ئەم جۆرە مەعریفەیەش زیاتر زانست و داهێنانە زانستییەکان دەگرێتەوە، کە "تازەکە" ئەوەی پێش خۆی لەناو دەبات، ئەمەش زیاتر ئەو مەعریفە نوێیانە دەگرێتەوە کە پێشتر نەمانزانییوەو ئاگامان لێیان نەبووە، لەمەدا ناکرێت ئەو داهێنانە نوێیانە کە لەلایەن زاناکانەوە ئاشکرا کراوە، جارێکی تر لە سەردەمانی تردا دووبارە

بەتەوە، چونکە ئەو داهێنانە زانستیانە تەنها یەکجارەو ناکرێت دووبارە بکرێنەوە.

ئایا فەلسەفە کۆتایی پێهاتووە؟

ئەگەر هەموو مەسەلەکانی فیکری مرۆڤایەتی، فەیلەسوف و بیرمەندەکان لە ماوەی هەزاران ساڵ قسەوباس و لێکۆڵینەوەیان لەبارەوە کردبێت، بە جۆرێک هیچ دیاردەیەکیان نەهێشتەوە بە بێ ئەوەی قسەی لە بارەوە نەکەن یان لێکۆڵینەوەی ووردی لە بارەوە نەکەن. هیچ هزرێکیش بە بێ لێکۆڵینەوە نییە، هەروەها هیچ کێشەیەکیش بەبێ چارەسەر نییە، جا گەورە بێت یان بچووک، مرۆیی بێت یان سروشتی. لێرەدا بۆمان هەیە بپرسین: ئایا چی نوێ هەیە کە دەکرێت بخرێتە سەر توراسی فەلسەفی؟ ئایا بەراستی سەردەمی فەلسەفەدان و داهێنانی بابەتی نوێ لە بواری فەلسەفەدا کۆتایی پێهاتووە؟

ئێستا زەحمەتە بابەتی نوێ لە بواری فەلسەفەدا زیاد بکرێت، بەشێوەیەک لە تەواوی سەردەمەکانی پێشوودا، لە فیکری فەلسەفییدا تەواوی بابەتەکان کۆتاییان پێهاتووە و لەلایەن فەیلەسوف و بیرمەندەکانەوە. هەموو بابەتەکان باسکراون و قسەیان لەبارەوە کراوە. ئەوەی دەکرێت کە لە بواری فەلسەفەدا زیاد بکرێت، ڕێگەچارەو شێوازی نوێی دروستکردنی پێنسیبی نوێیە، چونکە فەلسەفاندان بێتە هەقیقەت و واقعێک لە فەلسەفەی مۆدێرندا.

فینۆمینۆلۆژیا و کاریگەرییەکانی تری هەسرڵ

دەکرێت فەلسەفەی هەسرڵ پێش فینۆمینۆلۆژیابکرێتە سێ قۆناغەوە:

1/ زانستی ژمێریاریی

2/ زانستی لۆژیک " منطق"

3/ زانستی دەروونناسیی" سایکۆلۆژی"

تەنها بەمشێوەیەش دەتوانین لە گەشەسەندنی فیکریی و فەلسەفی هەسرڵ پێش فینۆمینۆلۆژیا تێبگەین.

سەرەتا لە قۆناغی ماتماتیکیدا گرنگی زۆری بە کردەی دەروونی دەدات بە مانا پراکتیزەکردنەکەی، پاشان واز لەم قۆناغە دەهێنێت و هەموو گرنگییەکی دەچێت بە مەعریفە، کە دەتوانین بە قۆناغی مەعریفەی هەسرڵ ناوی بەرین، لەم قۆناغەشدا هەسرڵ لە مانای سەرەکیی و هەقیقی مەعریفە تێدەگات، لەهەمانکاتیشدا درک بە بەهای شتەکان دەکات.

لە قۆناغی " سایکۆلۆژی" زانستی دەروونشیکاری فینۆمینۆلۆژیدا، هەسرڵ دووانەیەکی لە نێوان منی ئەزمونوگەرایی و منی باڵادا، تیۆری مەعریفەی باڵای دروستکرد بوو، هەروەها سنووری ئەزموونگەراییشی

فراوانتر کرد بە ماهیەتی باڵا، کە هەموو ڕووداو و بوونەکان بگرێتەوە.

مێژووی چەمکی فینومینولۆژیا

دووبارە گەڕانەوە بۆ فینومینولۆژیا و پێش ئەوەی هۆشیاریی و زانینی هۆسڕڵ لە بارەی فینۆمینۆلژیا گەشە بکات و بیکاتە پڕەنسیپ و فیکری بنەڕەتی خۆی، دیارە بە ماوەیەکی زۆر پێش هۆسڕڵیش وشەی فینۆمینۆلۆژیا بوونی هەبووە و لە لایەن خەڵکی ترەوە بەکارهێنراوەو چەندین مانای جیاوازی هەبووە. لەمبارەیەوە لالاند مێژووی بەکارهێنانی ئەم وشەیە بە هەموو ماناکانییەوە شیکردۆتەوە و پێی وایە کە بۆ یەکەمجار لە ساڵی 1764 دا وەکو تیۆرییەک دەرکەوتووە، ئەمەش ناونیشانی فەسڵێکی کتێبێکی نوێی لاپمیر ئارگانون بووە. لە پاش لامپێریش، کانت هەمان چەمکی لە زۆر بەرهەمەکانیدا بەکارهێناوە گرنگترینیان لە کتێبی ” رەخنە لە عەقلی پەتی” کە لە ساڵی 1780 دا نووسیویەتیی و بە یەکێک لە کتێبە گرنگ و ناسراوەکانی کانت دەژمێردرێت.
لەپاش کانتیش هیگل هات و هەمان وشەی بەکارهێنا بەڵام بە مانایەکی جیاواز تر، ئەمەش بە یەکێک لە کتێبە گرنگەکانی دانا کە ئەویش کتێبی ” فینۆمینۆلۆژیای رۆح” بوو کە لە ساڵی 1807 دا چاپ و بڵاویکردەوە. لە پاش ئەویش هاملتون لەوانەکانیدا لە بارەی زانستی دەروونناسی و لۆژیک و میتافیزیک بەکاریهێنا. لە ساڵی 1869 دا، هەمان وشە لە کتێبێکی هارتمان بەکارهێنرا ئەوش کتێبی ” فینۆمینۆلۆژیا و ویژدانی ئەخلاقیی”. هەمان وشەش لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەدا لە بەرهەمەکانی هەردوو فەیلەسووفی فەرەنسی رافیسۆن و ئەمیل بەکارهێنراوە.
فینۆمینۆلۆژیا لە زانستی زمانەوانیدا بەوە ناسراوە، کە زانستی دیاردەکانە یان لە دیاردەکان دەکۆڵێتەوە، کە ئەوانیش بریتین لە شتەکانی دەرووبەری مرۆق، یان ئەو رووداوانەی کە گوزارشت لە هەستێکی پەتی دەکەن و دەبنە بابەتێکیش بۆ دەرک پێکردن و پاشانیش دەبنە کۆڵەکەی بنەڕەتی بۆ مەعریفە. فینۆمینۆلۆژیا لای هۆسڕڵ زانستی سەرەتا و بنەمای راستییەکانە، کە هەموو مەرجەکانی مەعریفە و زانستی لەسەر بونیات دەنرێت. سەرەتاش لە هەستێکی پاکوبێگەرد دەستپێدەکات و سەربەخۆشە و دووریشە لە هەموو شرۆقەکارییەکی ماهیەتی شتەکان.
هۆسڕڵ دەیویست لە فەلسەفەدا ململانێی پڕەنسیبی نێوانی میتافیزیکیی و ریالیزم خۆی بە دووربگرێت، چونکە ئەو وایکرد کە فینۆمینۆلۆژیا ببێتە پڕەنسیبێک بۆ هەموو زانستێکی گشتی و ببێتە وەسفێکی باڵاش

بەئەوەی جیهانی دەرەکیی وەکامی جیهانی خودێتی بداتەوە، بەئەوەی هەموو شتەکانی ناخی بەشێوەیەکی راستەوخۆ ئاشکرا بکات و دەرکیش بە ماهیەتی هەموو هەستەکیش بکات.

سێ کۆڵەکەی فینۆمینۆلۆژیای هۆسڕڵ

فینۆمینۆلۆژیای لای هۆسڕڵ لە سەر سێ کۆڵەکەی سەرەکی دامەزراوە، کە ئەوانیش بریتین لە : ماهیەتی شتەکان. هەڵپەساردنی حوکمدانی شتەکان "ئیپۆخیەت" منی باڵا.

هۆسڕڵ فیکرەی ماهیەتی بەرجەستەکراوی لە ئەفلاتون وەرگرت، بەڵام فیکرەی وێنە و شتی هەستپێکراوی رەتکردەوە، ئەو پێی وابوو کە ماهیەتی شتەکان لە درکی راستەوخۆی شتەکان و عەقڵەوە دروست دەبێت، بەشێوەیەک لایەنی دەرەکی شتەکان بریتییە لە ماهیەتیان، لێرەدا ماهیەتی شتەکان، هەقیقەتی بابەتی شتەکانن، بەتایبەتیی کاتێک گوزارشت لە سیمایەکی تایبەتی هەستیی بکات. کێشەی سەرەکی لای هۆسڕڵ بریتی بوو لە شرۆڤەکردنی چۆنێتی هۆشیاریی بەو هەقیقەتان و پیشاندانیان وەکو مەبەستی کرۆکی شتەکان.

ئیپۆخیەت Epoche

هۆسڕڵ پڕەنسیبی گوماناویی دیکارتی بەکاردەهێنا لە بواری چەمکی ئیپۆخیەت ئەو زۆر سەرسام بوو بە مەنهەجیەتی دیکارت سەبارەت بە دانانی یاسا و رێسا و بنەماکانی یەقینی بە مەعریفە،ئەمەش لە رێگەی پشتبەستن بە پڕەنسیبی گومانکردن لە جیهانی دەرەکی و هەموو ئەو بوونە ماتەریاڵانەی کە تێیدایە و دانانی جیهانی دەرەکیش لە نێوان دوو کەوانەدا. بەڵام هۆسڕڵ دژی کۆجیتۆی دیکارتی دەوەستێتەوە کە ئەویش گوزارشت لە وتە بەناوبانگەکەی دیکارت دەکات کاتێک وتی: "من بیر دەکەمەوە ، کەواتە من هەم." چونکە هۆسڕڵ هەمیشە دەیوسیت فیکر لە هەموو شتێک جیابکاتەوە بوونێکی سەربەخۆی هەبێت، چونکە پێی وابوو کە فیکر بەرەوە شتێک هەنگاو دەنێت، بەمشێوەیەش کوجیوتی دیکارت لەم حاڵەتەدا دەبێت بەم شێوەیە بووترێت: من بیر لە شتێک دەکەمەوە.

منی باڵا

ئەوەی پەیوەستە بە چەمکی " منی باڵا"وە هەموو ئەو هەقیقەتەی کە لەگەڵ خۆی هەڵیگرتووە، هۆسڕڵ ئەم چەمکەی لە فەیلەسوفی ئەڵمانی لایپتز وەرگرتووە، بەڵام بەشێوەیەکەی سەربەخۆ و لە فیکری میتافیزیکی و گونجاندنی لەگەڵ فیکری لاهووتی دابڕیووە .

جیاوازی نێوان منی باڵای کانت و هۆسڕڵ

لێرەدا گرنگە کە جیاوازی لە نێوان منی باڵای" ئیگۆی ترانسدنتاڵی"
لای کانت و منی باڵای هەستە بکەین. لە لای کانت منی باڵا بەکاردێت بۆ هەموو ئەو شتانەی کە پێشتر وتراوە و زەروری بوون بۆ هەموو مەعریفەیەک یان ئەزموونێکی بەرجەستەکراو. مەعریفە لای کانت پەیوەستە بە هەموو تێڕوانینەکانی پێشووتر و جیاوازیشە لە هەموو شتێکی هەستپێکراو کە دەرفەتی لەدایکبوونی ئەزموونێکی نوێ دەدات، بەم شێوەیەش عەقڵ دەبێتە یاسایەکی سروشتیی، ئەگەرچی ئەو شتێکی ناوخۆییشە.
بەڵام منی باڵا لای هەستە بەکاردێت بۆ هەموو ئەو کارانەی کە منی باڵای پێی هەڵدەستێت، بەشێوەیەک کە وەکو شتێکی یەقینی پێشوەختە دەردەکەوێت، ئەمەش پاش دوورکەوتنەوە لە جیهانی هەستپێکراویی دەرەکیی و گەڕانەوە بۆ ناو جیهانی هەسپێکراوی ناوخۆیی، ئەمەش بەبێ ئەوەی عەقڵ هیچ رۆڵێکی سەرکردایەتی هەبێت لە سروشتدا.

دابەشکردنی دیاردەکان
هەستە دیاردەکان بۆ دوو بەش دابەش دەکات:
دیاردە سروشتییەکان: ئەمەش هەموو ئەوانە دەگرێتەوە کە لە رووی دەرەکیی شتەکانەوە دەردەکەون و لە رێگەی هەستەکانیشەوە، مرۆڤ هەستیان پێ دەکات و پاشان ئەمانە دەبنە بابەتی مەعریفەی عەقڵی.
دیاردە عەقڵییەکان: ئەمەش هەموو ئەوانە دەگرێتەوە کە لە هەستی مرۆڤەوە دەردەچن لە بارەی رووداوە عەقڵیی و دەروونیی و ناوخۆییەکان، ئەمانەش لە رێگەی چاودێریکردن و هەستی ناوەخییەوە دەردەکەون.

بەمشێوەیە دیاردە لای هەستە خۆی لە خۆیدا هەر شتەکان و رووداوە گەڕاوەکان لە جیهانی هەسپێکراودا دەگرێتەوە و هەموو ئەو گۆڕانکاریی و گەشەسەندنانەشی کە بەسەریدا دێت. بەشێوەیەک کە مرۆڤ ناتوانێت بیریبکەوێتەوەو هەستی پێبکات و خەیاڵی بکات، ئەمانەش دواتر لە عەقڵدا دەگۆڕدرێن بۆ بوونی بەرجەستەکراویی یەقینی، ئەمەش لەرێگەی وەڵامدانەوەی هەستی باڵا یان ئەوەی کە پێی دەڵێین فینۆمینۆلۆژیا.
جێگەی ئاماژەیە هەستە دەیویست پڕەنسیبی دیاردەناسی بەسەر تەواوی زانست و مەعریفەکانی تریشدا پراکتیزە بکات، بەشێوەیەک کە فینۆمینۆلۆژیا ببێتە زانستێکی تەواو دروست و ببێتە بنەمایەکیش بۆ هەموو مەعریفە و زانستێک.

چەمکی مەبەست و هەستی مەبەستدار
بنەما فیکری مەبەستاریی دەگەڕێتەوە بۆ فەلسەفەی پەروەردەیی

سەدەکانی ناوەڕاست، "مەبەست"یش لای ئەوان، هەموو ئەو کردارانەی دەگرێتەوە کە عەقڵ دەیکات بەئەوەی لە بابەتێک بگات و هەستی پێبکات.

برنتانۆ باشتر چەمکی "مەبەستداریی" شیکردەوە و پێی وایە کە ئەم چەمکە لەسەر بنەمای ئەوە دروستبووە کە هەستە ناوخۆییەکان بەرامبەر بە بابەتە دەرەکییەکان بگوازرێتەوە، پێشی وایە کە هەموو ئەزموونێک لایەنێکی دەروونی تێدایە کە ئەویش خۆی لە کردار و لایەنی بابەتی شتێک دەبینێتەوە، هەریەکێشیان بەرەو ئاڕاستەیەکی دەڕۆن و لە کۆتاییشدا یەکتری تەواو دەکەن.

جێگەی ئاماژەیە بەچوونەکانی برنتانۆ کاریگەری گەورەو راستەوخۆیی لەسەر دروستکردنی چەمکی فینۆمینۆلۆژیای هۆسێرڵ هەبووە، نابێت ئەوەشمان لەیادبچێت کە هۆسێرڵ خوێندکاری ئەو بووە لەسەر دەستی ئەو فێری فەلسەفە بووەو بەشداری زۆربەی وانەکانی کردووە کە لە ساڵانی 1884 بۆ 1886 لە زانکۆ وتویەتییەوە.

چەمکی "مەبەستداری" لای هۆسێرڵ لەوەدا کورتکراوەتەوە، کە هەموو ئەو شتانەی کە لە جیهانی دەرەکی بوونیان هەیە، بەئەوە دروستبوون تاوەکو هەست تێیانبگات و بەمشێوەیەش کردار و بابەتەکە یەکتر تەواو دەکەن و دەبنە یەک شت.

باشترین مەبەستداریش بە هەست برتییە لە کردار و بابەتێک کە دەرکی پێ بکەیت، هەموو کردارێک لە کردارەکانی هەستێک، بەرەو بابەتێکی جیاواز هەنگاو دەنێت، پێدەچێت ئەو بابەتە شتێکی ماتریاڵ بێت، یان پێدەچێت ماهیەتێکی عەقڵی بێت، یان پێدەچێت دەرەنجامی هەڵچوونێک یان خەیاڵێک و بیرکردنەوەیەک بێت.

دوو جۆر هەست

هەست لای هۆسێرڵ لەکاتی بەستنەوەی بە چەمکی "مەبەستداری" دەکرێتە دوو جۆر: هەستی بە لایەن و هەستی موجەرەد.

هەستی بەلایەن: ئەو جۆرە هەستەیە کە هەشتا دەستی نەکردووە بە شرۆڤەکردنی مەبەستی نێوان بابەت و کردار.

هەستی موجەرەد: ئەو جۆرە هەستەیە کە راستەوخۆ دەستدەکات بە شرۆڤەکردن و شیکردنەوەی پرۆسەی دەرەکی مەبەستداریی لە زۆربەی دیاردە مەعریفییەکاندا لەوانە" یادکردنەوە، خەیاڵکردن، ویست و حەزەکان" ئەمەش بە ئامانجی کەشفکردنی کرداری مەبەستدار و بابەتەکەی.

مەبەستی کردار، هەقیقەت و سەرەکیی و بنچینەی دەگرێتەوە، لەکاتێکدا مەبەستی بابەت خۆی لەخۆیدا هەقیقەت نییە، بەڵکو پەیوەستە بەوەوە، بۆ نموونە کاتێک دارێکی سەوزی بەرهەمدار و جوان دەبینیت، لەمەشدا

دەبینین پرۆسەی دەرککردن بە دارەکە ، لەڕێگەی کارەکی مەبەستدارەوە کراوە کە ئەویش لە ناوەڕۆکیدا واقعەکی هەقیقییە، دواتر دەستدەکەین بە دروستکردنی بابەتەکی مەبەستدار لەناو هەستماندا کە ئەویش " دارەکی دەرک پێکراوە" کە خۆی بە تەنها هیچ هەقیقەتەکی سەرەکیی " بنەڕەتی" نییە، بەڵکو دەرەنجامی کردارەکی مەبەستدار دروستبووە، ئەمەش لەبەرئەوەی بابەتی مەبەستدار، لە گۆڕانی بەردەوامدایە، بەڵام پاشان بەهۆی کردارەکی دەرکپێکراوەوە یەکدەگرێتەوە.
ئەو یەکگرتنەوەیەی پێشووی نێوان کرداری مەبەستدار و بابەتەکەی، دەبێتە هۆی دروستبوونی سیمایەکی تری مەبەستداریی کە ئەویش بریتییە لە پرۆسەیەکی چاودێریکردنی بەردەوام کە تێیدا، هەست بە هەموو کردارە دەرکپێکراوەکان دەکەیت و ئامادەشە بە وەرگرتنی بابەتە دەرەکییەکانی تر.

فینۆمینۆلۆژیا و سایکۆلۆژیەتی

ئەگەر فینۆمینۆلۆژیا گرنگی بە هەموو ئاگاهییەک لەبارەی دیاردەو شتەکانەوە بدات، ئەوا هەموو چالاکییەکی ئاوەز و یادگەش بەشێکە لەم ئاگاهیی و ڕێچکەکەی، لێرەدا رووبەرووی پرسیارێک دەبینەوە، ئەگەر سایکۆلۆژی، لێکۆڵینەوە لەبارەی ئاگاهیی شتەکان و رێگەی دەرککردنیان بکات، ئایا فیننۆمینۆلۆژیاش ناچێتە چوارچێوەی مەعریفەی سایکۆلۆژییەتەوە؟
سایکۆلۆژیەتی مەعریفە گرنگی بە حاڵەتە مەعریفییەکان دەدات و وەکو حاڵەتەکی عەقڵانی دایاندەنێت و ئەمانەش پەیوەستن بە ئەرک و سلوکیاتی ئاوەزی مرۆڤەوە، بەڵام فینۆمینۆلۆژیا هیچ گرنگی بەو حاڵەتە عەقڵیی و زیهنییە نادات کە لەگەڵ پرۆسە مەعریفییەکەدا دروست دەبێت، بەڵکو تەنها گرنگی بەو ئامادەکارییە مەعریفیانە دەدات، کە لەناو ناخی مرۆڤدا بوونیان هەیە، ئەوانەی کە دەتوانن مەعریفەی یەقیقنی دروست بکەن. ئەم ئامادەکاریيانەش هیچ سایکۆلۆژیی نین بەڵکو پەیوەندییان بە ئاگاهیی تایبەتییەوە هەیە پێش ئەوەی پەیوەندییان بە ئەزمنوونی پراکتیزەکراوەوە هەبێت.
لەبەرئەوە دەبینین کە هۆسێڕڵ رەخنە ئاڕاستەی هەردوو پڕەنسیپی ئەزموونگەرایی و میتافیزیکی دەکات کە لەو سەرمەدەی ئەودا زۆر باویان هەبووە. هەربۆیە لەکاتی خوێندنی سایکۆلۆژیەتدا، هەوڵی ئەوەی دەدا کە سایکۆلۆژیەتی ماهیەتی دروست بکات، کە گرنگی بە لێکۆڵینەوە لەبارەی هەستەوە دەدات لە چوارچێوەی وێنە مەبەستدارییەکەی، هەروەها ڕۆڵیشی لە پڕۆسەی دەرککردندا دەربخات. هەروەها گرنگیش بە کاری دەرککردنەوە بدات لە جیاتی ئەوەی خۆی بە

ناوەڕۆکی دەرککردنەوە خەریک بکات.
سایکۆلۆژیەت زیاتر گرنگی بە " منی باڵا" دەدات، لە جیاتی ئەوەی گرنگی بە " منی ئەزموونگەرایی گۆڕاو" بدات، کە ئەویش بەشێکە لە جیهانێکی گۆڕدراو. هەسرڵ لە کتێبەکەیدا " تێڕامانە دیکارتییەکان" دا باس لە چۆنێتی گۆڕینی منی دەروونی بۆ منی باڵا دەکات، ئەوەش لەرێگەی پرۆسەی راگرتنی حوکمدانەوە، کە تێیدا منی دەروونی خۆی لە بەرامبەر خودی موجەرەدییەوە دەبینێتەوە.

رەخنە لە فینۆمینۆلۆژیای هەسرڵ

میکانیزمی سەرەکی کە هەسرڵ بەکاریهێناوە بۆ ئەوەی بگاتە هەقیقەتی یەقینی بریتییە، لە تێڕامانی عەقڵی خودێتی"، کە فیکر لە ناوخۆیدا رەنگدانەوەی خۆی تێدا دەکات، بەئەوەی خۆی بخاتە ناو ئەملاوئەولای هەستی باڵاوە، هەروەها هەستیش بە هەقیقەتە ماتڕیاڵە شاراوەکانیش بکات. مادام ئەم میکانیزمەش سیمایەکی خودێتی هەیە و کەسیش ناتوانێت مومارەسەی بکات جگە لە خاوەنەکەی نەبێت، لەبەرئەوە زەحمەتە بۆ خەڵکانی تر بتوانن لێکۆڵینەوە لە بارەی راستیی و دروستی ئەو دەرەنجامانە بکەن کە هەسرڵ پێی گەیشتووە. لەبەرئەوەی کە میکانیزمەکانی تەواو جیاوازە لە میکانیزمەکانی پێشوو، تەنانەت ئەگەر هەمان رێچکەی تێڕامانیش بەکاربهێنن بەئەوەی بچنە ناو قووڵایی خودێتییانەوە، ئەوا ئەوان دەرەنجامی تریان دەستدەکەوێت، کە تەواو جیاوازە لەو دەرەنجامەی هەسرڵ، ئەمەش بەهۆی جیاوازی خودێتی مرۆڤەکانەوە.
دیارە هەسرڵ تیۆرییە فینۆمینۆلۆژییە قوورسەکەی خۆی پێڕەو کردووە لە دەرهێنانی ماهیەتی هەندێک شتی ئاسان وەکو : "خانو، دار" ئەمانەش بە سروشتی خۆیان شتێکن کە بنەمایەکی راگیر و نەگۆڕیان هەیە و ئاسانیش دەرکیان پێ دەکرێت و فۆرمەکانیشیان لەرووی دەرەوە، بوونی ماتڕیاڵیان، ئاسان دەردەکەوێت، بەڵام باشە حاڵەتەکە چۆن دەبێت ئەگەر ئەمە بچین لێکۆلینەوە لە بارەی دیاردەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی ئاڵۆزەوە بکەین، کە واقیعێکی زیندوویان هەیە و هەمیشەش لە گۆڕانی بەردەوامدان؟.
لەبەرئەوە بەهیچ شێوەیەک ناتوانین فینۆمینۆلۆژیا وەکو زانست دابنێین، هەروەها لە شێوەی زانستیش نییە، بەڵکو لقێکی فەلسەفی دروستکراوە لە بواری مەعریفەدا، هەروەها ناشتوانرێت بخرێتە ژێر لێکۆڵینەوەی زانستی و هەڵسەنگاندنی ئەزموونییەوە، ئەوەش بەهۆی سروشتە فەردانیەت" تاکگەرایی" و پێکهاتە خودێتییەکەوە.
لەگەڵ هەموو ئەو هەوڵە فەلسەفیانەشی کە هەسرڵ لەم بوارەدا دای بەئەوەی بتوانێت هەردوو پرێنسیپی میتافیزیکی و سروشتی لە یەک

پڕەنسیپدا کۆبکاتەوە، بەڵام هەموو هەوڵە بەردەوامەکانی بۆ دروستکردنی ئەم پڕەنسیبە یان رێچکە فیکرییە کە پشت بە زانست و مەعریفە دەبەستێت، هەموویان شکستیان هێنا. ئەمەش بەهۆی ئەو مەیلە میتافیزیکیە توندڕەوی کە لە فیکری هۆسرڵ دا هەبوو. بەتایبەتی ئەوەی کە پەیوەندی بە ئەزموونی با□□ا و ”من” و بڕوابوونی تەواویشی بەوەی کە هەقیقەت و یەقینی رەها لێرەوە سەرچاوە دەگرێت. بەمەش رۆڵی دەرەکی پشتگوێ دەخات، کە لەسەر بنەمای گۆڕانی بەردەوام دروستبووە.

جێگەی ئاماژەی هۆسرڵ خۆشی دان بە ئەستەمی ئەزموونی باڵاوە ناوە، هەرچەندە نکووڵی لە میتافیزیکیەتی فەلەسەفەکەی کردووە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا فەلسەفەکەی تەنها وەکو لقێکی جیا لە تێڕامانە عەقڵیی و هەستییەکان دادەنرێت.

هۆسرڵ پێی وابوو کە لقێکی نوێی لە فەلسەفەدا دروستکردووە، هەروەها رێچکەیەکی فیکری تایبەتیشی دروستکردووە کە عەقڵ لە هەموو کەلەپوور و وەهمەکانی بەردەمی رزگار دەکات، ئەمەش لە رێگەی تێکەڵکردن و ئاوێتەبوونی فەلسەفە کۆنەکان و مۆدێرنەکان لە یەک فۆرمدا. بەڵام پاشتر ئەم فۆرمە لەسەردەستی خوێدنکارەکانی هۆسرڵ لەناودەچێت، بەتایبەتی ئەوانەی ک□ ب□زووتنەوەی فەلسەفی بوونگەرایی□ان داهێنا، کە تەوەری سەرەکیان ئازادی مر□ق و ئارەزووەکانی بوو لەم جیهانەدا.

جێگەی ئاماژەی زۆربەی فەیلەسوفەکانی بوونگەرایی، داڕمانی دەروونی مرۆڤایەتیی و نائارامی و پشێوییان بینوە، کە هەردوو جەنگە جیهانییەکە خوڵقاندبووی کە لە سەرەتا و نیوەی سەدەی بیستەمدا روویدا، ئەوان نەیانتوانی ئەو ناکۆکییە گەورەیە ببینین، کە لە نێوان خودی ئینسانیی و ترسی جیهانی دەرەکی هەیە، چونکە لە لای ئەوان جیهانی دەرەکی هیچ نییە جگە لە عەدەم نەبێت.

وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە: ئەردەڵان عەبدوڵڵا

سەرچاوە:
الفینومینولوجیا عند هوسرل .www. Middle east online.com

شیعر و شاعیریی و خوێندنەوەیەك بۆ بەرهەمە شیعری "بەرەواژ"ی نارین ڕۆستەم-2-… سۆران محەمەدەسووره

-2-

سێیەم: شیعری كڵاو و شیعری حەمام

ا

لە بەرهەمەكەدا شیعری كڵاو یەكەم شیعرە و شیعری حەمام كۆتا شیعریەتی، هەڵبەتە ئەم دوو شیعرە بە مەبەست لە دوو شوێنی تایبەت و گرینگ داندراون، هەر ئەم شوێنەشە كە هەڵوەستەمان پێدەكات. شیعری كڵاو بە پێی ڕیزبەندیی شیعرەكانی نێو بەرهەمەكە دەكەوێتە ژمارە یەك و شیعری حەمامیش دەكەوێتە ژمارە نۆ. هەڵبەت هەریەك لە ژمارەكان ژمارەی تاكن. ژمارەی تاك هەڵگری نهێنیی و پیرۆزییەكی تایبەت بە خۆیانن.

ئەم دوو شیعرە بەدەر لە خوێندنەوەی جیاوازی سەربەخۆی شیعرەكان، ئەوە ئەگەر بێت و هەردووكیان بەیەكەوە بەراورد بكەین، ئەوە ئەو قسەیەی كە وتمان بەمەبەست لەو شوێنە دانراون، ئاشكراتر دەبێت.

ئەم دوو شیعرە پەیوەندییەكی نهێنیی لەنێوانیان دایە، پەیوەندییەك كە نهێنیی پیرۆزی ژمارە بەڕێوەیان دەبات.

بەر لەوەی سفر وەك ژمارە بخرێتە پاڵ یەك، ئەوە نۆ كۆ یەك دەیكرد بە یازدە. واتە شیعری یەكەم كە ژمارە یەكە و شیعری حەمام ژمارە نۆیە، هەردووكیان بە یەكەوە، وەك چۆن تاكن، ئەوهاش نابن بە دە، بەڵكوو دەبن بە ژمارەیەكی تر كە تاكە، ئەویش ژمارە یازدەیە، دوو دانە یەك كە ژمارەی تاكن، خراونەتە پاڵ یەكتر. یازدە ئاماژەیە بۆ وزەیەكی گەورە، هەر بۆیەش ژمارەیەكی پیرۆزی كۆمەڵگە ڕۆژهەڵاتییەكان بووە، ئەفسانە، دین و فەرهەنگی ئەم میللەتانەی داگیر كردووە. هاوكات هەردووك لە شیعرەكان "كڵاو و حەمام" بە خستنەپاڵی یەك سفر، دەبن بە ژمارەیەكی جووت، واتە سفر بەشدارە لە درووستكردنی بێبڕانەوەی بەردەوامیی، كەواتە لەم ڕوانگەیەشەوە ئەم دوو شیعرە لەگەڵ یەكتردا گەشەی بەردەوام بە فرەمانایی و فرەڕەهەندیی خۆیان دەدەن.

شیعری ژمارە یەك "كڵاو"ـە، یەك نیشانەی خواست، سەربەخۆیی، وزەی

ئەرێنیی، هەروەها لەخۆگری نارسیزم، ئاواتی زۆر و زانینە. سەرباری ئەوە یەك نیشانەی دەسپێكێكی نوێی ژیانە، لە بەرهەمی بەرەواژدا شیعری كڵاو دەستپێكە. هەموو شتێكی نوێ سەرەتایەكە، واتە بە یەك دەستپێدەكات، هاوكات لەنێو هەموو شتێكیشدا، شتێك هەیە، ئەم شتەش ناوی دەنرێت تاقانە. مرۆڤی كۆن بەم تاقانەییە لە پەیوەندییدا بوون، ئەو شتگەلەی كە لەبەین دەچن، دواجار یەك شتیان لێدەمێنێتەوە. بۆ نموونە خودا تاقە، بەڵام بەرلەوەی تاق بێت، بە فرەخوداییدا ڕۆیشتووە و خوداكانی تر لەبەین چوون. ئەو شتانەی كە هەن، تا دێت لەبەین دەچن و وزەیان لە یەكدا كۆدەبێتەوە. بەهەر حاڵ وەك وتمان، یەك دەستپێكە و نۆش شا. بەوپێیە لەم بەرهەمە شیعرەدا بە یەك "كڵاو" دەستپێدەكات و لە شیعری نۆ "حەمام"دا بە كەماڵی خۆی دەگات. ژمارە نۆ، لەنێو ژمارەكاندا بە ژمارەی شا ناسراوە، نیكۆلا تێسلا (Nikola Tesla)، كە تا ئەوكاتەی مرد، نزیكەی 700 داهێنانی هەبوو، ژمارە نۆ یەكێك بووە لەو سێ ژمارە دەگمەنەی كە ئەم بلیمەتە نامۆیە هەمیشە جەختی لەسەر كردووەتەوە. تێسلا گوتوویەتی: ئەگەر دەتزانیی ژمارە3، 6، 9* چەندە گرینگن، ئەوە كلیلی هەموو دونیات لەبەردەستدا دەبوو. باوەڕبوونی تێسلا بەم ئەندازەیە، بووبووە هۆی ئەوەی كە خاوەنی هەڵسوكەوتێكی سەیریش بێت، بەڵام تا ئێستاش هیچ ڕوونكردنەوەیەك بۆ وەها ڕەفتارەكەی نییە (ئەنتەرنێت. 1). بەهەر حاڵ ژمارە نۆ، ژمارەی ڕیزبەندیی كۆتایی شیعرەكەیە و بەرهەمەكە گرێ دەدات.

شیعری حەمام كە لە ڕیزبەندی نۆ دایە و شیعری كڵاو لە ریزبەندی یەك دایە، ئەگەر نۆ كەم یەك بكرێت، ئەوە ژمارە هەشت دەردەچێت، میسرییە كۆنەكان بڕوایان وابووە، كە ژمارە هەشت نیشانەی هاوسەنگییە لە جیهاندا، هەروەها فیساگۆرس نیشانە و هێمای خۆشەویستی و هاوڕێیەتیی پێبەخشیبوو (ئەنتەرنێت:1). كەواتە هەشت نیشانەی هاوسەنگیی، هاوڕێیەتیی و خۆشەویستییە. بەمپێیە پەیوەندییەكی هاوخوێنیی لەنێوان ئەم دوو شیعرەدا هەیە:

ئەم دوو شیعرە هەردووكیان بەپێی گرینگی ئەو شوێنەی لێی داندراون، هەریەكەیان لە چەند كۆپلەیەك پێكدێن، هەم دیسان كۆپلەكان پێنج كۆپلەن، واتە تاكن و جووت نین. ژمارە پێنج لە شارەستانییەتە كۆنەكاندا بە ژمارەیەكی گرینگ و كاریگەر دانراوە، لە سەردەمی فیساگۆرسدا ئەم ژمارەیە بە ژمارەیەكی تەواو و پووخت بۆ مرۆڤ دانراوە. لە ئایینەكانیشدا گرینگیی تایبەتی خۆی هەبووە، هەروەها وەك هێمایەكی گرینگی كولتووریی بەكار هێنراوە (ئەنتەرنێت:1). ژمارە پێنج پەیوەندیی بە سەركێشیی و گێڕانەوە هەیە؛ كاتێك گوێ لە جەستەت، لە دەروونت دەگریت؛ لە كۆتا كۆپلەی شیعری حەمامیشدا،

وشەی "هاوار" هەیە، واتە گوێگرتن لە جەستە، لە دەروون هەیە.
هەمان هەڵگری نهێنیی ئەم کۆپلەیەیە کە پێنجەم و دوا کۆپلەی شیعرەکەیە. هاوکات منی ناو شیعری "حەمام" کە هاوار دەکات، تابلۆی قیژەی ئێدڤارد مۆنك (1863- 1944)مان دێنێتەوە پێشچاو.
بەهەرحاڵ، ئەم دوو شیعرە بەتایبەتیی و بەرهەمەکە بە گشتیی لەڕووی ڕەمز و ڕازی ژمارەوە نهێنیی زۆرتر لەخۆ دەگرێت و وردبوونەوە و گەڕانی زۆرتری پێویستە.

ب- پێکهاتەی شیعرەکان:
بۆ ئەوەی ئێمە لە هەردووك شیعرەکە بگەین، ئەوە پێویستە پێکهاتەی هەردووك لە شیعرەکان و پەیوەندیی هەر یەکەیان بەوی تر بخەینەڕوو. بەڵام بەر لەوە دەبێ ئەوە بزانین کە هەریەك لە شیعرەکانی "دەستێك بە شەش پەنجەوە، سێ برادەر، بووکەڵەی سووپەرمان، ئێکسپایەر و شەڕەپشیلە" بگێڕەوەکەیان هەر تەنیا منداڵێك نییە، بەڵکوو منداڵییەکی گەورەبووشە. واتە دەتوانین بڵێین، ئەو منە زیاتر و بە چاوێکی قووڵی منداڵیی، پێگەیشتوویی و شاعیرییەوە، ڕۆدەچێتە ناخی ڕووداوەکانەوە.

شیعری کڵاو
کۆپلەی یەکەم:
ئەو: باوك، خەمۆکیی و شاردنەوە
کڵاوی چەرمیی، شاعیر
لە کۆپلەی یەکەمی شیعری کڵاودا باوك هەیە، کە دەیەوێت خەمۆکییەکەی بشارێتەوە، بۆیە کڵاوێکی چەرمیی دەکاتە سەری و دەبێتە شاعیر.

کۆپلەی دووەم:
ئەو: برا، برینی سەر، سەرتاشین
کڵاوێکی ڕەش، ئیماندار
من/شاعیر: کڵاوی جادوویی، بزربوون.
کۆپلەی دووەم دوو بەشە، لە بەشی یەکەمدا برا هەیە، کە بەهۆی هەژارییەوە سوود لە مووسی هەرزان، وەردەگرێت، کە سەری بریندار دەکات، بۆ ئەوەی برینەکانی سەری بشارێتەوە کڵاوێك لەسەر دەنێت. بە مانایەکی تر، سەری براکە دەکەوێتە ناو کڵاوێکی ڕەش، واتە دەبێتە ئیماندار و مێشکی خۆی تەسلیمی دین دەکات. "سەری لوول دا و فڕێی ددایە ناو بازنەی کڵاوێکی ڕەش" (هەمان: 5)
بەڵام کۆپلەی چوارەم ئەنجامی کۆپلەی دووەمە و بە بۆ کۆپلەی چوارەم ئەم کۆپلەیە لەم شیعرەدا بۆ ئامانج دەردەکەوێت، چونکە

کڵاوی ڕەش، کە سەرەنجامی ژیانی برایەکەیە، فڕێدەدرێتە نێو کڵاوەکەوە، ئەوەی ئەم فڕێدانەش ئەنجام دەدات، چارەنووسە.
لە بەشی دووەمی کۆپلەی دووەمدا من “نارین/ شاعیر” هەیە. کە کڵاوێکی جادوویی لەسەری دەنرێت و بزر دەبێت. لە کۆپلەی پێنجەمدا “من” بەدوای کڵاوە جادووییەکەدا دەگەڕێت.

کۆپلەی سێیەم:
کڵاوی چەرمیی= شاعیر (باوك)، پاڵکەوتن/مردن
کۆپلەی سێیەم ئەنجامی کۆپلەی یەکەمە، کە باوك دەیەوێت خەمۆکییەکەی بشارێتەوە و دواجار دەبێت بە شاعیر. خەمۆکیی لە کۆپلەکەدا نیشانەی دڵەڕاوکێ، پەرێشیی و خەمخۆریی باوکە بۆ ئەو و من/ ڕۆڵەکانی. بەڵام لەم کۆپلەیەدا ئەوە ئەو کڵاوەی کە دەیکات بە شاعیر، لە جەکمەجەی دۆڵابەکە کڕ دەکەوێت، واتە پاڵ دەکەوێت. لە شیعرەکەدا دوو ململانێمان نیشان دەدات، ململانێی زانین و دین. ململانێی یەکەم کە زانینە پەیوەستە بە کۆپلەی یەکەم و سێیەم، بەڵام ململانێی دووەم کە دینە پەیوەستە بە کۆپلەکانی دووەم و چوارەمەوە. بەوپێیە یەکەمیان هەردەم لە گۆڕاندایە، یان مرۆڤ تێیدا جێگیر نییە، بۆیە تووشی خەمۆکیی دەبێت و ئەوەندەی دینیش ناخایەنێت و نامێنێتەوە. بۆیە ململانێی دووەم کە ئایینە ڕیشە و ڕەگی قووڵترە و بە ناخی مرۆڤدا ڕەگ دادەکوتێت. کەواتە لایەنی یەکەم دەبێت پاڵ بکەوێت، واتە پاشەکشە بکات، لەبەرانبەر کاریگەریی لایەنی دووەمدا.

کۆپلەی چوارەم:
کڵاوی ڕەش= ئیماندار، قیر
لە کۆپلەی چوارەمدا، هەم دیسان کڵاوی برا هەیە، کە لە کۆپلەی دووەم کڵاوێکی ڕەش بووە. بەڵام لەم کۆپلەیەدا ئەم کڵاوە دەبێت بە قیڕ و بەسەریەوە دەنووسێت، کە دەکرێت ئایدیۆلۆژیای دینیی بێت، کە مرۆڤ بەزۆر دەتوانێت لێیەوە بێتە دەرەوە، چونکە زووتر و خێراتر مرۆڤ گیرۆدەی دین دەبێت.

کۆپلەی پێنجەم:
کڵاوی جادوویی= بزربوون، گەڕان، بزربوون
بەشی دووەمی کۆپلەی دووەم، پەیوەستە بە کۆپلەی پێنجەم. لە کۆپلەی پێنجەمدا کڵاوی جادوویی هەیە، کە منی شاعیر بەدوایدا دەگەڕێت، بەڵام بزری دەکات و بزر دەبێت. لەنێوان کڵاوی چەرمیی و کڵاوی ڕەشدا، کڵاوی جادوویی گوزارشتە لە من، کە منی نووسەر/شاعیرە. شاعیر لەنێوان ئەم دوو کڵاوەدا، ون دەبێت، یان سەرگەردان دەبێت،

نازانێت کامیان هەڵبژێرێت و بچێتە ژێر کام ململانێوە، ئایە ڕێچکەی باوك بگرێتە بەر، یان ڕێچکەی برایەکەی، ئاخۆ ببێتە شاعیر یان دیندار؟ بۆیە ئەو منە سەرگەردانە، ڕۆڵی نەرێنییە و بزر دەبێت.

شیعری حەمام

کۆپلەی یەکەم:

ئەو: باوك شاعیر

گڵی زەوی، خەمخۆریی و ئەرك.

لە شیعری حەمامدا باوك هەیە، بەڵام ئیتر ناڵێت بوو بە شاعیر، چونکە پێشتر شاعیر بووە، بۆیە دەڵێت، "باوکم شاعیر بوو" (ڕۆستەم. 2021: 33).

کۆپلەی دووەم:

ئێمە: کاغەزی زەرد، کەرەستە.

ئەم کۆپلەیە نوێنەرایەتیی کۆپلەی سێەم دەکات، واتە ئێمە لە کۆپلەی سێیەمدا دابەش دەبێت بەسەر من کە نووسەرە، هەروەها برا، لەگەڵ ئەوەشدا لە بەشی یەکەمی کۆپلەی چوارەمدا کە وشەی خوشك دەهێنرێت، دەرگەی خێزانێکمان بەڕوودادەکاتەوە، بۆیە ئەم خوشکەش هەمان "من"ـەکەی شاعیرە،، یان ئەویدیکەی شاعیرە، من ئەویترە (ڕامبۆ، 2007: 20). "خوشکم…/ بەدوای شانەی پرچیدا ڕۆیشت/ نەگەڕایەوە." (هەمان: 35)

ئێمە گوزارشتە لە ئەندامانی خێزان، بەتایبەت خوشك و برا، لە بەشێك لە شیعرەکانی نێو بەرهەمەکەدا ژینگەی خێزان، منداڵیی و ژیانی شاعیر بەرگیان بەسەر ڕووخسار و ناوەڕۆکی شیعرەکاندا پۆشیووە، بەڵام ئەم کارە زۆر بە وردیی و هونەرییانە کراوە. هەر بۆیەشە جێناوی کەسی سەربەخۆی "ئێمە" دەستوپەنجەی لەگەڵ شادییدا نەرم نییە، ئەوەندەی ئەو "ئێمە"یە مانای خەمناکیی دەگەینێت. لە کۆپلەکەدا ئێمە هاتووە، نەك من، ئەمەش ئەوە نیشاندەدات کە "من" ناتوانێت لەنێو کۆدەنگیی و ئەواندا خاوەن هەڵبژاردەیەك بێت، بۆیە لەو شوێنەی کە جێناوی کەسیی سەربەخۆی "ئێمە" دێتە گۆڕێ، ئەوە مرۆڤ دەکەوێتە نێو خەمناکیی و نەخۆشییەوە. ئێمە: کاغەزی زەرد= خەمناکیی و نەخۆشیی.

سەرباری ئەوە لەکۆتایی کۆپلەکەدا تەکەز دەخرێتە سەر ئەوەی کە ئێمە "خوشك و برایەکان" ئەرکیان پێئەنجامدەدرێت، نەك ئەوەی ئەرك ئەنجام بدەن. واتە ئێمە لەژێر خواست و فەرمانی خۆماندا نین، بەڵکوو لەژێر خواست و فەرمانی ئەویگەورەترین.

"جوان بیانشۆن،/ چڵك و برینەکانیان داماڵن/ دەمەوێ بە پاکی

بیانبەمە ناو شیعرێکمەوە" (هەمان، 34)

کۆپلەی سێیەم:

من/ شاعیر: سابوون، هەڵخلیسکان و هاوار
ئەو: برا، گەورەبوون
عەبایەکی ڕەش، بزماری ژەنگاویی، هەڵواسران
ئەو: خوشك، ڕۆیشتن و نەگەڕانەوە.

کۆپلەی سێیەم بەسەر سێ بەشدا دابەش دەبێت، بەشی یەکەم پەیوەستە بە منی شاعیر. شاعیر هەردەم منداڵە، منداڵێك دوای گەورەبوونی لە قوژنیچکێك یان گۆشەیەکی ماڵەوە سەیر دەکات، نەخۆش و ڕەشبینکراوە، هەربۆیەش دەیەوێت بژێت، وەك دایکێك ئەم نەخۆشیی و خەمۆکییە پەروەردە بکات و دەست بەسەریەوە دابێنێت، چونکە زۆربەی خەڵکان لێی دەسڵەمنەوە، لەکوێدا نەخۆشیی و خەمۆکیی هەبوو، لەوێدا تاسەی دەردەمنیی خوویایە.

هەربۆیەش ئەم منداڵە گەورەبووە لەم گۆشەیەوە دەبینێت کە منداڵێك -کە دەکرێت هەمان منداڵیی خۆی بێت- قاچی لە سابوون هەڵدەخلیسکێت، سابوون لێرەدا گوزارشتە لە داڕمانی بەها، ململانێ و بێتەکووزیی کۆمەڵگە، هەربۆیەش ئەم ئاڵۆزیی و ململانێیە واناکات ڕەشبینێکی ناچالاك و دژەژیان بێت، بەڵکوو دەبێتە هۆی ئەوەی هاوار بکات، دەمەوێت بژیم. هەرچەندە دوای وشەی هاوار یەکڕاست سێ خاڵ دانراون. ئەمەش دەرگە بۆ فرەمانایی و لێکدانەوە زیاتر دەکات. هەر لەم ڕوانگەیەوەش ئێمە ئەو تێگەیشتنەی خۆمان هەڵهێنجاوە.

بەشی دووەمی کۆپلەی سێیەم پەیوەستە بە ئەو، کە برایە. نێر هەر لە وەسەرپێکەوتنیەوە دەبێتە میراتگری باوك، هەر بۆ ئەمەش ئامادە دەکرێت. بۆیە شاعیر کە لە سووچێکی ماڵەکە، یان لە قووژبنێکەوە وەستاوە، سەیری برای ئەو منداڵەی تر دەکات، بەڵام لە هەڵسوکەوت و مامەڵەی لەگەڵ بەرانبەرەکەیدا دەبینێت کە ئەو منداڵە بە منداڵیی گەورە بووە. چ سەیرە ئێمە منداڵییش وەك منداڵیی تێیدا نامێنینەوە و ناژین.

بۆیە ئەو منداڵە، کە ئیتر منداڵ نەماوە، وەك عەبایەکی ڕەش، وەك پاسەوانی نەریت چاودێرە و هەردەم لە ڕوانینی بەرانبەرەکەیدا هەڵواسراوە. هەڵواسرانی ئەو برایە بە مزمارێکی ژەنگاوویی حەمام، گوزارشتە لەوەی کە برا هەر دوای ئەوەی کە منداڵ نامێنێت، دەبێتە پارێزەری ناموس، یان شەڕەفی بەرانبەرەکەی، بەڵام بزماری ژەنگاویی، ئەوە نیشاندەدات، کە ئەم دەسەڵاتە ساختە و لەرزۆکە، نۆڕمێکی ژیانە و زوو یان درەنگ ئاوادەبێت.

لە بەشی سێیەمی ئەم کۆپلەیەدا، خوشك هەیە، کە دەکرێت هەمان منی

شاعیر بێت، کە شاعیر هاتووە وەك یارییەك، یان وەك هونەرێك بۆ ئەوەی من دووبارە نەکاتەوە، سوودی لە خوشك بینیووە. یان دەیەوێت لەڕێگەی هێنانی خوشکەوە بڵێت ڕێیشتم، بەڵام هاوارکردنم منی نەگەڕاندەوە و بزری کردم. بۆ؟ چونکە دەنگی شاعیر لە تەواوی بەرهەمەکەدا هەردەم دەنگێکی بزر و خۆحەشاردەرە، کەسێك نییە کە ببینرێت، دەنگێکی کزە و لە پەراوێزدا ئامادەیی هەیە.
یان دەکرێت ئەو مانایە بدات، کە ئێمەی خوشکان، هەردەم بەدوای شانە، بووکەڵە و… دا دەبردرێین، تا لە ڕوانینی ئەواندا جێگەمان ببێتەوە، تا چەند دوای ئەمانەش بکەوین، ئەوە لە ناسینی خۆمان دوورتر دەکەوینەوە و بزر دەبین. بەمپێیە ئەو خوشکە هەمان منی شاعیر دەردەکەوێت.

کۆپلەی چوارەم:
ئێمە: بەکارهێنان و بە ئامرززانینیان بۆ کەرەستەی شیعر.
شاعیر لە کۆپلەی یەکەمدا بەبێ ئەوەی بڵێت "ئێمە"، ئەوە سوود لە جێناوی لکاو وەردەگرێت، لە کۆپلەی دووەمدا "ئێمە"ی هێناوە و لە کۆپلەی سێیەمدا ئێمە هەڵدەوەشێنێتەوە، بەڵام وەرباره لە کۆپلەی سێیەمدا ئێمە دێنێتەوە و لە دوا کۆپلەدا هاواری ناڕازیی من دەبیسترێت.
کەرەستەکان کە باوك بۆ شیعر دەیەوێت بەکاریان بێنێت "ئێمە"یە، تەنیا بۆ ئەوەی براوە بێت، براوەبوون پشتەستوورە بە قەبووڵی ئەوان، بەڵام قەبووڵی ئەوان هەرمان نییە، بۆیە گۆی زەوی، کە "ئێمە/خێزان"ـە لە دەستیدا دەخزێت.

کۆپلەی پێنجەم:
من/ شاعیر: هەڵاتن و هاتنەدەرەوە لە تێکچرژاوویی و حەمامی بازاڕ.
حەمامی بازاڕ گوزارشتە لە کۆمەڵگەیەکی نەریتیی خاوەن مقۆمقۆ و دەنگەدەنگ.
لەم کۆپلەیەدا کە کۆتاییی شیعرەکەیە بە سووڕی بەرەواژبوونی خۆی دەگات. ئەوەتا من/شاعیر دەیەوێت لەنێو حەمامی بازاڕ، ژیانێك کە تێیان خزاندووە هاوار دەکات و دەڵێت دەمەوێت بێمە دەرەوە. چیتر نامەوێت کەرەستەی ئەوانی تر بم، هاتنەدەرەوە لە شیعری باوکدا، هاتنەدەرەوەیە لەژێر چەتری هەرەوەزیی، پچڕاندنی زنجیرەی نەریتی کۆمەڵگە و بازاڕیی.

ج- پەیوەندیی هەردووك لە شیعرەکان بە یەکترەوە:
{لە پێشتردا هەندێك خاڵ ئاماژەیان پێکراوە بۆیە لێرەدا ئاماژە بە هەموویان نادرێتەوە.}

1- شیعری کڵاو "پێنج کۆپلە"یە، شیعری حەمام "پێنج کۆپلە"یە.
2- کۆپلەی یەکەمی شیعری کڵاو سێ کۆپلەیە و شیعری حەمام پێنج کۆپلەیە، بەیەکەوە دەبن بە هەشت، هەشت مانای خۆشەویستیی دەگەیەنێت. بەوپێیە پەیوەندییی هاوخوێنیی یان خۆشەویستیی نێوان ئەم دوو شیعرە بەیەکەوە دەردەکەوێت.
3- کۆتایی هەردووك لە شیعرەکان بەپێچەوانەی کۆپلەی یەکەم کە بە باوك دەستپێدەکەن، ئەوە بە منی شاعیر کۆتاییان دێت. دیسان پێنج هەمان جادوو و نهێنیی ژمارە لەخۆ دەگرێت، کە هاوکاتە لەگەڵ هاوژمارەییی هەردووك لە شیعرەکان.
4- لە یەکەم کۆپلەی شیعری "کڵاو"دا باوك هەیە، کە دەیەوێت خەمۆکییەکەی بشارێتەوە، بۆیە کڵاوێك دەخاتە سەریەوە و دەبێت بە شاعیر. هاوکات لە یەکەم کۆپلەی شیعری "حەمام"یشدا باوك هەیە، بەڵام ناڵێت بوو بە شاعیر، بەڵکوو پێشتر لە یەکەم شیعری نێو بەرهەمەکەدا کە شیعری "کڵاو"ـە دەبێتە شاعیر، بۆیە لە شیعری حەمامدا، دەڵێت "باوکم شاعیر بوو" (هەمان: 33).
5- خەمی باوکی نێو هەریەك لە شیعرەکان هەمان خەم و پەرێشییان هەیە.
6- لە شیعری کڵاودا باوك، برا و منی شاعیر هەیە، لە شیعری کڵاودا هەر سێکیان هەن و خوشکیش زیاد کراوە، کە ئەویدیکەی شاعیرە. یان ڕوونتر کۆپلەی یەکەمی شیعری کڵاو پەیوەستە بە کۆپلەی سێیەمی. کۆپلەی دووەمی برا و منی شاعیر هەیە، کە بەسەر دوو کۆپلەدا دابەشکراون، و پەیوەستن بە کۆپلەی چوارەم و پێنجەمن. کۆپلەی یەکەمی شیعری حەمام پەیوەستە بە: کۆپلەی دووەم، بەبێ ئەوەی ناوی باوك بهێنرێت، کۆپلەی چوارەم، کە ناوی دەهێنرێت. کۆپلەی دووەمیش "ئێمە" هەیە و بەسەر من، ئەو/برا و خوشك دابەشکراون. منی کۆپلەی دووەم ڕاستەوخۆ پەیوەستە بە کۆپلەی پێنجەمەوە.
7- لە هەردووك شیعردا، منی شاعیر، وەك ئەوەی بڵێت من شاعیرم، دەنگی نییە، بەڵکوو وەك کارەکتەر، داشێك لە یارییەکەدا ڕۆڵی هەیە، یان بەکار دەهێنرێت. ئەمە سەبارەت بە تەواوی شیعرەکانی نێو بەرهەمەکە ڕاستە.
8- لە شیعری یەکەمدا منی شاعیر بزربووە، لە شیعری حەمامدا پێمان دەڵێت کە ئەوەی بزری کردووین کۆمەڵگە/حەمامبوونی ژیانە و دەیەوێت بێتە دەرەوە.
9- خەمۆکیی باوك لە شیعری یەکەمدا یەکسانە بە کاغەزی زەردی ئێمەی شیعری حەمام.
10- کڵاوی باوك لە شیعری یەکەمدا پاڵدەکەوێت و لە شیعری حەمامدا گڵی زەوی لە دەستی دەخزێت.

11- کڵـاوی ڕەش، مووسـی خـراپ و سـەرلـوولـدان لـە شیعـری یەکەمـدا یەکسانن بە عەبایەکی ڕەش، بزماری ژەنگاویی و هەڵواسران.
12- هەردووکیان هەمان منداڵیین، زمان منداڵییە، ڕوانین تێکەڵە لە منداڵیی و ترس کە لە گەورەییدا لەبەردەم ئەو دیمەنانەی منداڵییدا هەبوون، سەراسیمە و پەشۆکاوە.
13- لـە هـەردووك شیعرەکـەدا منـداڵییەکی بچـووك و گەورەبـوونێکی منداڵییپێوەماو هەیە.
14- لە هەردووك شیعرەکەدا منی شاعیر لاتەریك و دەنگێکی کزە، ڕۆڵی زەق نییە و لەبەردەم ڕووداوەکانی منداڵییدا کە ئەو دەم وەك کایە بینیـونی، بەڵـام لـە گەورەییـدا لەنێوانیانـدا لـە بزربـوون و هەڵاتندایە.
15- دوا کۆپلـەی هەریـەك لـە شیعرەکـان، منـی شـاعیرە، کـە لـە یەکەمیانـدا گـەڕان و بزربـوون هەیـە و لـە شیعـری “حەمـام”دا خۆدۆزینەوە/هاتنەدەرەوە هەیە. هاوکات کۆتاییی هەردووکیشیان وێنای ئازار نیشاندەدەن.

ئەمانەی سەرەوە چەند خاڵێك بوون نەك هەمووی، کە پەیوەندیی هاوخوێنیی لەنێوان ئەم دوو شیعرەدا نیشان دەدەن. چەندین خاڵی لێکجیاوازیشی تێدایە، کە ئەمەش بووەتە هۆی ئەوەی کە وەك دوو شیعری سەربەخۆ، دەوڵەمەند، تەقلەهەڤ و پر لە جوانیی ببینرێن.

ماویەتی…

بەشی یەکەم…

تاریکی عەرش… پشکۆ ناکام

یێن و بۆنی دەمت ئەکەن
نەک بادا ووتبێتت: خۆشم ئەوێیت
یێن و دڵت ئەگەڕێن
نەک بادا بڵێسەی عەشقی تیا شارابێتەوە
” احمد شاملو “

...... کاتێک “سەردەشت عوسمان ” چوو بۆ زانکۆ ، دونیای لە بەر چاوا گەورە و جوانتر بوو ، لەگەڵیشیا خەون و ئارەزوەکانی قوڵ و بەر

فراواتر بوو کە وای لێکرد سەرگوزەشتەی خەیاڵ و ئەندێشەی بە نووسین داڕێژێت… لای ئەو ئازادی بیر کردنەوە سنووری نیە و گەر تەنها بە خەیاڵیش بە ئەتوانێ بە فڵچەی فانتازیا تابلۆیەک بە ئینسان و ئەندێشە دروست بکا…

(لە سەردەمێکا ئەژین هەموو شتێک لە ئینسان گرانترە……داریوش ئیقبالی..)

سەردەشت پێ ی وابوو ئەوەی لە ئەندێشەی ئینسانا ئەگوزورێ گەر وەکو واقیع نەیەتە دی خۆ ئەتوانێ تەرجەمەی کاتە سەر چەن دێڕێک ، کە ئینسان خاوەنی مێشک بە ئەشبێ دەرببڕێ و لای هەر کەسێک بە شێوەی جیاواز ، دەنا ئەو هەموو بیرکردنەوانە بە دەربڕین مێشک دووچاری جەنجاڵییەک ئەبێ کە عاقیبەتەکەی خێر نابێ….بەڵام ئەو دوور بوو لەوەی بزانێ لە شارەکەی ئەو هەوای زانکۆش لەژێر چاودێریایە و بە قامچی بەدەستەکان زانکۆ و ماڵ و ژن و پیاو و زیندان هیچ جیاوازییەکی نیە ، بە بیرکردنەوە و خەیاڵ بەسەربردنیش ئەبێ مۆڵەتی دەسەڵاتدارە مێشک بەتاڵەکان وەربگریت بەو مەرج و داڕشتنانەی بە خاوەن مێشک چالاکەکان دانراوە ، بەڵام خۆشەویستی سەردەشت بۆ ئازدی بیرکرنەوە و خستنە قاڵبی نووسینەکەوە نەیهێشت درک بە مەترسی هەنگاوەکانی بکا و زەردەخەنەی خۆی تێکەڵ بە ڕستەکان کرد ، سەردەشت بە پەیژەی خەیاڵا سەرکەوت تا گەشتە عەرشی سەرەک و داوای کچەکەی کرد ، نەیزانی لە عەرشیا خاوەنی ئەو جەرە بیرکردنەوانە ئەبێ گل بکرێنەوە و تەختی ئەرز بکرێن..!! ئەو تەنیا لە خەیاڵی خۆی و بە دڵنیابوون لە مافی خۆی بە خەیاڵ پەیژەکەی دروست کرد و دژە ئینسانەکانی عەرشیش بە واقیع ..بە کردەوە نەک بە خەیاڵ سزای سنوور بەزاننیان پێ گەیان و تەرۆریان کرد ، ئەمەش جیاوزی نێوان خەیاڵی ئازادی خواز و تەڵەی ئەهلی عەرش و دەسەڵاتە ، سەردەشتی بە هەڵپە بە دەربڕینی خەیاڵەکانی هەرگیز لە بیری ئەوەیا نەبوو باجی سەرکەشییەکەی و گەشتنە عەرش خوێنی خۆی ئەبێ و پەیژەکەش سوور دائەگەڕێ…لەو نیشتمانەی پێ ی ئەووترێ ” خاکی کورد”..!!! ئینسانەکان ئەبێ لە کاڵا و شت و مەکی بازاڕ باجی زەرتریان لەسەر بێ ، باجی نووسین..باجی بیرکرنەوە،،باجی خەو بینین..باجی لەسەر پێ ی خەت وەستان..باجی چرپە چرپ..باجی خوێنەوەی ڕۆژنامە قەدەغەکراوەکان ..هتد..لە هەمووشی قورستر باجی خەیاڵ کردنەوە لە گەیشتن بە عەرشی سولطان..

گەرچی جەللادەکانی عەرش سەردەشتیان تەرۆر کرد بەڵام چونکە لە ناخا ئەوەندە لاواز و ترسنۆکن، زاتی ئەوەیان نەکرد لە شارەکەی خۆی سەردەشت بکوژن ، دوای ڕفانی

لە شوێنێکی دەیان کیلۆمەتر دوور لە زانکۆوە فەرمانی عەرشیان بە

جێ گەیان و وەک ئەوترێت” پیاوکوژ لە سێبەری خۆشی ئەترسێت ” ئەوانیش هەموو هەولێریان لێ بوو بوە سێبەر ، سێبەری ترس و عەرش و خوێن و دەم کوت کردن بەرامبەر بە ڕووناکی... ، ڕووناکی ئازادی ئینسان ، ڕووناکی بیرکردنەوە و نووسین و دەربڕین ...، ڕووناکی ئەقڵ بەرامبەر بە مێشکی ووشک هەڵگەڕاو ... ڕووناکی سەردەشت بەرامبەر بە تاریکی عەرش...

پشکۆ ناکام

بۆ ساڵیادی تیرۆرکردنی سەردەشت عوسمان... نەوزاد بەندی

نەیشکوژرایە ،
ئێستا لە برسا مردبوو ..
بۆ هەندەران ڕایکردبوو ،
یان ئیجە ڕۆحی بردبوو. .
یەک هاوکێشەن ،
ژیان و مردن ..
دانیشتووی هەر هەمان بێشەن ،
ئەوانەی ڕاو نەکراون و
ئەوانەی کە ڕاویان کردن ..

چەند جێی داخە ،
لە مەملەکەتی قاچاخچی ..
پێویست بێ ببی بە نێچیر ،
بۆ ک□م□□ ک□لکە ڕاوچی !

جێی داخە ..جێی گینگڵدانە ،
شارەکەت پێ بفرۆشنەوە و ..
کە تەماشا کەی زیندانە ..
هەمووی قولاپ و
جەلاد و ..
کەرەستەی

ئەشکەنجەدانە…

نەیشکوژرایە ،
ئەبوو بە چی ؟
لەکاتێکدا لە ئەشکەوتا ،
بوون بە شت ،
بۆ کوڕی هەژار ،
خۆی تاوانە ..!

4/5/2020

کتێب/ هەورامی گۆڤەرێکی رەسەنی زمانی کوردییە

نووسینی: پ.د. هۆگر مەحموود

بۆ خوێندنەوەی ئەم کتێبە کلیکی ئێر□ بکەن…

Govar_HawramiDownload

چیرۆک/ شەقامە بازنەییەکان -4- رەسوڵ بەختیار

(4)

دوورکەوتنەوە لەشەقامە بازنەییەکان واتا□ دووری لەهەموو شتێک، ساتێک دوور بکەویەوە، وا دەزانی چەند رۆژێکە، لەشەقامە بازنەییەکان دووری، هەیە وا دەزانی بەشێک لەگیانی ونە، بۆیە ب□ه□□داوان دەیەوێ بگەڕێتەوە نێو ئەو شەقامە بازنەییانە، هاوکات

ئەم دوورییە زۆر بەئازارە، کەچی ناتەوێ بە جارێکی دیکە نزیکەکانی خۆت ببینییەوە، ئەو نزیکانەی بەشێکن لەخەم و هەردەم خەم و خەفەتت بۆ دروست دەکەن، ئەوانە بەشێکن لەگێژاوەی نێو کۆمەڵگە، خۆشیان بەپیاوچاک و باوەڕدار دەزانن، کەچی گەردێک باوەڕ و دادپەروەریان لەناخ و مێشکدا نییە، ئەی هەر ئەوانە نین، پشتگیری لەدەسەڵاتی خراپ دەکەن، بەناوی نیشتمانپەروەر زوڵم و زۆری لەنێو نیشتماندا دەهێننەئارا، گەردێک خۆشەویستی لەدڵ و دەروونیاندا نییە، لەکاتێکدا خۆشەویستی چیرۆکێکی دورودرێژی هەیە لێرە،، لەو سەردەمانەی خۆشەویستی نیشتمان وای لەخەڵکەکە کردبوو رووبەڕووی دوژمنان ببنەوە.
خۆشەویستی لەتەک ئەوەی مانای پاکی و گومان و باڵایی دەبەخشێ، بەڵام زۆر بەکەمی دڵدار و ئەویندارەکان دەگەن بەیەک، ئەو ئەویندارانە لەتەک ئەوەی کێشەیان لەگەڵ خودی خۆیان هەیە، کێشەیان لەگەڵ هەموو دەوروبەرەکەشیان هەیە. سەردەمانێک بەهۆی تەماشاکردنێک کێشەی گەورە رووی دەدا، ئەگەر بهاتبووایە، بزاندرایە، دوو ئەویندار لەباخچەیەکی نزیک لەشەقامە بازنەییەکان ژووانیان هەبووە، ئەوا دوای چەند کاتژمێرێک لاپەڕە درۆزنەکان بەند و بالەری سەیریان دەکوتی، کە ئەویندارەکان باوەیان نەدەکرد، ئەو هەموو سینارۆیە لەپای چی بووە. وایان دەزانی ئەوان پاڵەوانی فیلمێکن، کەچی ئەو پاڵەوانانە تەنیا چەند کاتژمێرێکی دیکە دەتوانن پێبکەنن، ژیان لەم خاڵەوە بەرەو مەترسی دەڕوا.
ئاڤێستا باوەڕی نەدەکرد تووشی ئەم گێژاویە ببێ، چونکە باوک و برایەکی چەکدار هیچ کات ئەو بەزم و ڕەزمە قبووڵ ناکەن. ئەو برا و باوکانە زۆرن، خۆیان بەپیاو دەزانن، هەردەم خۆیان بەپیاوی سوڵح دەزانن. کارژین، لەگەڵ ئەوەی کەیفی بەهەموو سینارۆیەکان دەهات، بەڵام دەیزانی داهاتوویەکی ترسناک چاوەڕێی دەکرد، بۆیە ئەویش پەنای بردە بەر مام و خاڵە چەکدارەکانی دیکەی چەندین بیانووی دەهێنایەوە و خۆڵ بە بەری دەکرد، لەهەموو شتێک، لەدواتردا مام و ئامۆزا چەکدارەکانی رازی کرد تا لەگەڵ باوک و برا چەکدارەکانی ئاڤێستا بدوێن، دوای کێشمەکێشمەکی زۆری نێوان هەردوو لایەنی چەکدار، بەتوڕەییەوە، لەسەر ئەوە ڕێککەوتن تابە بەهیچ شێوەیەک نە کچە و نە کوڕە پەیوەندییان بمێنێ، هەر کەس بەڕێی خۆیدا بڕوات، هەر کاتێکیش ئەمە دووبارە بێوە، ئەوا جێگەی قبووڵ نییە، بەمشێوەیە کچە و کوڕە هەتا لەبینینی یەکتریش بێبەش دەکران، نەدەبوایە لەسەر شەقامە بازنەییەکانیش چاوان لەبەرامبەر یەکتر بەرزبکەنەوە.هەموو ئەویندارە یاخیبووەکان، لەرووداوێکی تەماویدا کۆتایی بەژیانیان دێ، نەخاسمە کچ بێ، بەشانازییەوە لەلایەن برا و

باوک و ئامەزا چەکدارەکانەوە دەکوژرێ، نەوەک خەڵک بەبێ شەڕەف سەیریان بکەن و پێیان بڵێن نەیانزانی منداڵەکانیان پەروەردە بکەن. کەچی بە خۆیان ئاساییە لەگەڵ کچە سووری و لوبنانی و بیانییەکانی دیکە رابوێرن. کێشەیەکی دیکە، ئەم کێشەیەش لەدەرزەمانەوە یەخەی خەڵکی شەقامە بازنەییەکانی گرتووە، کچی هەندێک خێڵ و هۆز تەنیا دەبێ شوو بەکوڕانی هۆزی خۆیان بکەن، بەتایبەتی ئەوانەی خاوەن هێز و پارەن، ناکرێ کچێکی دەوڵەمەند شوو بەیەکێک بکات، لەهۆزێکی دیکەیە و باری ئابووریان کەمێک لەخۆیان نزمتر بێ.

کاتێک یەکێک لەو کچ و کوڕە یاخیبووانە خەڵتانی خوێن دەکرێ، هەموو ئەوانەشی دەستیان لەو تاوانە هەیە ئەوانیش دەنگیان بەرز دەبێتەوە دژایەتی ئەمجۆرە توندوتیژییە دەکەن، ئەمجارەیان داوای گۆڕان و وەرچەرخانی کۆمەڵگە دەکەن، تا لەو بەتەیە دەربچن.

کێشەکە بەم دەنگ بەرزکردنەوەیە دانامرکێتەوە، بەڵکو گرفت و ناکۆکییەکان دەست پێدەکات، دواتر هەموو لە لاپەڕە درۆزنییەکانیان باس لەدابونەریت و پاکی و هاوسەنگی کۆمەڵگە و رەوشت دەکەن، ئەوەش لەبیر دەکەن خۆیان یەکێکن لەو قوربانییانە.

دوای ئەوەی کێشەی ئاڤێستا و کارژین پەرەی سەند، پاش چەند رۆژێک لاپەڕە درۆزنەکان فرمێسکیان دەڕشت، کە کچ و کوڕەکیان خەڵتانی خوێن کرد و جوانەمەرگیان کردوون، دانیشتنی هەردوو لای چەکدار تەنیا درۆیەک بوو، باوک و برای چەکدار سەرەتا ئاڤێستایان کوشت، دواتر کارژینیان لەنێو ماڵ دەرهێنا و لەپێش چاوی دایک و باوکیان کوڕە گەنجەکی بیست ساڵەیان کوشت.

سەرەڕای ئەو هەموو پێشکەوتنە و خۆ بەرۆشنبیر زانین، کەچی رۆژانە قوربانییانی وەک کارژین و ئاڤێستا دووبارە دەبێتەوە، کارژین تەمەن بیست ساڵە قۆناغی دووەمی کۆلیژی هونەرە جوانەکان، ئەو زۆر حەز و ئارەزووی لەمیوزیک بوو، بۆیە لەبەشی میوزیکدا یەکێک لەو قوتابی و خوێندکارە زیرەکانە بوو، لەلایەن هاوپۆل و مامۆستایانی بەش زۆر خۆشەویست بوو، ئەو هەردەم بەئامێرە میوزیکەکەی لەنێو شاردا دەسوڕایەوە، هەتا رۆژانی پشووش هەر ئاوەزانی ئامێرەکەکەی دەبوو، زۆرجاران لەچایخانە و شوێنە گشتییەکان میوزیکی دەژەنی، ژەنینی میوزیکەکەی دەبووە خۆشحاڵی ئامادەبووان. چیرۆکی خۆشەویستی کارژین و ئاڤێستا بە قۆناغی ئامادەیی دەگەڕێتەوە، بەڵام لەزانکۆدا زیاتر یەکتریان ناسی، لەکۆلیژ و پۆلدا کەس بەو پەیوەندیەی نەدەزانی، زۆر بەنهێنی یەکتریان دەبینی، هەردەم لەچاوانیان دەخوێندرایەوە، کە داهاتوویەکی باش چاوەڕوانیان ناکات، هەمیشە دایکی ئاڤێستا دەیگوت: نەکەی تووشی بەڵایەکمان

بکەی، تا کەلیژ تەواو دەکەی باس لە بابەتی غەرامیات مەکە.
ئاڤێستا: (بە پێکەنینەوە) دایە مەترسە، هیچ شتێکی وام نییە.

دایکی ئاڤێستاش بەو قەناغەدا تێپەڕیبووە، بەڵام زوو زوو ئەویندارەکەی نێو شەقامە بازنەییەکانی جێهێشت، ئێستاش لە شارێکی دوور دەژی.

دایکی ئاڤێستاش بە فەرمان و رازیبوونی باوک و براکانی شووی کرد، هەرچۆنێک بێ، هەموو ئەوانەی باس لەو کێشەیە دەکەن، خۆشیان لە باوک و برای ئافێستا باشتر نین، چونکە کاتێک باس لە شارەکانی دیکە دەکەن، بڕوایان بەڕەوشتی کچان و ژنانی ئەو شارانە نییە، شتێکی وا سەبارەت بە ئازادی کچان نازانن، لەلای ئەوان تەنیا قسەی گەورە و بە ناوەڕۆک هەیەکە بۆ دەربازبوون لە هەموو ئەو شتانەی لە دەوروبەریان روو دەدا.

کاتێک خەڵک بە گشتی گوێبیستی کوژرانی ئاڤێستا و کارژین بوون، زۆر تاسان، بە تایبەتی کەسانی شوێنە گشتییەکان ئەو شوێنانەی کارژین میوزیکی تیادا دەژنی.

دەبێ ئەوەش بڵێن، هەموو شەقامە بازنەییەکان هەمان کلتوریان نییە، دابەشبوونی شەقامە بازنەییە سەرەکییەکان چەندین هۆکاری لە پشتە، زۆرێک لەوانەی لە شوێن و گوندە دوورەکان هاتوون، ئەو شەقامە بازنەییە لاوەکییانەیان هەڵبژاردووە، کە رێگاکەی بەرەو شوێن و شار و گوندەکانی خۆیانە دەڕوانە، هەندێک بازنە هەیە خۆشویستی و ئەویندارى تا رادەیەک بۆ کچ و کوڕانیان ئاساییە، بە مەرجێک هەردوو خانەوادە بەو پەیوەندییانە بزانن، زۆر ئاساییە بۆ کەلیژ لەگەڵ یەکتردا بچن.

ئەو جۆرە دابەشبوونە وەنەبێ هەر لە خۆڕا هاتبێتە کایەوە، بەڵکو لە دەرزمانەوە هەر وابووە، مێژووی ئەم دابەشبوونە بۆ چەندین سەدە دەگەڕێتەوە، بە تایبەتی لە سەردەمی عوسمانییەکانەوە سەری هەڵداوە، کاتێک عوسمانییە دەسەڵاتدارەکان خۆیان لە خەڵکی گشتی جیاکردەوە، تەنیا ژن و ژنخواریان لەگەڵ نزیکەکانی خۆیان دەکرد، کاتێک کوڕێ هەژارێک دڵی بە یەکێک لە کچانی ئەو خانەوادانەوە بوو، تەنیا بە زانینی لە لایەن یەکێکەوە، کوڕەیان دەهێنا دارکاریان دەکرد، سەرەڕای ئەوەی کچە دەپاڕایەوە، کە هیچ پەیوەندییەکی لەگەڵدا نییە، بەڵام ئەو پاڕانەوە دادی نەدەدا، زۆرجار خانەوادەی کوڕەکەیان شار بەدەردەکرد.

لە لایەکی دیکەوە دابەشبوونەکان شێوەیەکی دیکەی بەخۆیەوە دەگرت، ئەوانەی لەگەڵ عوسمانییەکان خزمەتیان دەکرد، لەگەڵ رۆژگاردا فێری تورکی بوو بوون، ئەوانە لە بنەڕەتدا لە هۆزە کوردییە رەسەنەکان بوون، بەڵام دواتر نکۆڵییان لە رەسەنایەتی خۆیان کرد و بوون

بەتورکمان، هەموو ئەمانە لەبازنەی یەکەمی شاردا دەژیان، وایان لەمنداڵ و نەوەکانیان کرد، هەر بەتورکمانی قسە بکەن و بدوێن، لەبنەچەی هەر کامێکیان بکۆڵیتەوە، خەڵکی گوندێکە و بەکوولەمەرگی گەیشتەتە بازنەی یەکەمی شار دواتریش لەگەڵ عوسمانییەکان دەستی تێکەڵ کردووە و بوونەتە سەرباز و خزمەتکار، زۆر بەکەمی یەکێکیان باش کاتبی یەکێک لەسەرا و قشڵەکان بووە، تەنیا بەردەست و خزمەتکار بوونە، بەڵام بەهۆی کەچی جووەکان، ئەوانە دەوڵەمەند بوون و بوون بەپیاو ماقووڵی بازنەی یەکەمی شار، هەتا وایان لێهات دژایەتی بازنەکانی دیکەی شار بکەن، لەتەک گۆڕانی سەردەمەکان زۆرێک لەوانەی لەبازنەی یەکەمدا بوون گواستیانەوە بۆ بازنەی دووەم، وایلێهات کاریگەری هەبێ بەسەر خەڵکی رەسەنی بازنەی دووەم، هەروا زۆرێک لەمانە لەگەڵ رژێم و سیستەمە یەک لەدوای یەکەکان دەستیان تێکەڵ کرد، هەمیشە دژایەتی خەڵکی رەسەنیان دەکرد، بەڵام ئەمجارەیان بوون بەخوێندەوار خۆیان بوون بەسەرکار، دیارە بەردەوام دژایەتی خەڵکی ڕەسەنیان دەکرد، خەڵکە رەسەنەکەش وەنەبێ سڵ بکەنەوە بەرامبەریان، بەڵکو هەموو شەوێک بەرپەچیان دەدانەوە، ئەمەش تا ساڵی پێنجاکان ئەم کێشانە لەو پەڕی دابوو.

خەڵکی رەسەنی ئەم شارە کوردن، سێ بەش و نیوی شارەکە خەڵکە رەسەنەکەن، ئەوانی دیکە بەشێکیان کلدان و ئاشوورن، خەڵکێکیش بە سامان و دەسەڵات خۆیان کردەتە تورکمان، وەنەبێ لەنێو بازنەکان تورکمان نەبێ، بەڵکو لەسەدا دووی بازنەی یەکەم تورکمانن، ئەوانەشن کاتی خۆی لەئازەربایجانەوە بەشێکیان بەهۆی جەنگ و برسیەتی ئاوارە بوونە ئەم بازنەیە، ئەم بەشەیان کارامە بوون لەپیشەکان وەک چەغماخچی و دەباغ و دارتاش و قەساب.

هەروا کەسانێکی بەتوانا و خوێندەوار لەنیوەی یەکەمی سەدەی بیست لەوڵاتانی دەوروبەر خوێندیان و بڕوانامەی بەرزیان بەدەستهێنا، هەندێک لەوانە نیشتمان پەروەری و سەربەخۆیی وڵاتەکەیان کەوتە مێشک و هەموو هەوڵێکیان دەدا ژیانیان لەپێناو سەربەخۆیی بەخت بکەن، بەڵام هەوڵەکانیان زۆر بڕی نەکرد، تەنیاش بووە بەشێک لەمێژوویەکی درەوشاوە.

خانووی نێو شەقامە بازنەییەکان لەسەرەتاکانی سەدەی بیستەم و تا نیوەی یەکەم زۆربەی بەقوڕ دروستکرابوون، تەنیا خانووی دەوڵەمەندەکان نەبێ لەکەرپووچ دروستکرابوو، بەڵام خانووی جووەکان زۆربەی لەبەرد و کەرپووچ بنیاتنرابوو، دیارە خانووی هەژارەکان تەنیا ژوورێک و بەرهەیوانێک بوو، بەڵام خانووی دەوڵەمەند و جووەکان دوو نهۆم بوون، لەتەک ئەوەی خۆی لەچەندین ژوور دەنواند، خانووەکانی بازنەی یەکەم دەیڕوانییە دەشتاییەکان، خانووی جووەکان

لەخوارەوە بوو، بازاڕیان بەتەواوی لەژێر دەستدابوو. ئەوەی سەیرە خانووی جووەکان بەردەکانی گەورە و پان بوون تا لەزستاندا ژوورەوە سەرما نەبێ و لەهاویندا تینی گەرما نەگاتە ژوورەکان.

شلۆمۆ تەمەن پەنجا ساڵە هەموو کات لەگەڵ هاوڕێ موسڵمانەکانیدا باسی لەوە دەکرد، ئێمە لەهەموو شتێک لەئێوە زیرەکترین: سەیرەکە لەکاسبیدا هەردەم ئێمە زیاتر قازانج دەکەین،لەگەڵ ئەوەی هەموو شتێکمان هەرزانترە، ئێمە کاتێک فەردە شەکرێک بەکیلۆ دەفرۆشین بەهەمان نرخ دەیفرۆشین، چەند قرۆشێک قازانج دەکەین، دوای تەوابوونی فەردە شەکرەکە، ئێمە سوود لەگونیە و فەردە شەکرەکە دەبینین یاخود دەیفرۆشین، ئەوە هەردە سەرسوڕمانن چۆن دەتوانین کیلۆی شەکر بەهەمان نرخ دەفرۆشین، ئەوە فێری کاسبی نابن، تەنیا دەزانن جوێن بەئێمە بدەن.

شلۆمۆی دوکاندار لەبازنەی یەکەمی خوارەوە لەخانوویەک دەژیا، هەموو خەڵکە دەوڵەمەندەکەی بازنەی یەکەمی سەرەوە ئێرەییان پێدەبرد، ئەویش زۆرجار بەتەوسەوە بەبرادەرە مووسڵمانەکانی دەگوت: ئەوە نازانن لەخانوویەکی خۆشیشدا بژین، تەنیا دەتوانن پارە کۆ بکەنەوە لەبەینی دەرز و دەلاقەکانی دابنین، کاتێکیش دەچن پارەکە دەربهێنن لەبیرتان دەچێ لەکوێ شاردیتانەوە، بۆیە دوای ماوەیەک هەموو پارەکەتان،دەڕزی، کاتێکیش دەیدۆزنەوە بەکەڵکی هیچ نایەت.

مامۆستا پێرێس لەبازنەی دەرەوەی ناوەندی شاردا دەژیا، ئەو هیچ کات هەستت نەدەکرد کریستیانە، تەنیا بەناوەکەی جیا دەکرایەوە، ئەو کلدانی بوو، بەقسەی خۆی ئەو باوەڕدارە و هەردەم دەچێتە کڵێسا، وەک مامۆستای بیرکاری لەپۆلدا زۆرجار ئاین بیرکاری لەیەکتر نزیک دەکردەوە، ئەو دەیگوت : ژمارەی یەک زۆر گرنگە، چونکە هەموو شتیک لەسفرەوە دەست پێدەکات، کە گەیشتییە ژمارە یەک واتە هەنگاوی گەورەت ناوە، ئەوەتا خوا تەنیایە و یەکە، خوای هەمووشمانە، دەکرێ ئێمە هەردەم خوامان لەبیر بێ.

مامۆستا پێرێس زۆرجار لەگەڵ مامۆستا مووسڵمانەکان گفتوگۆی ئاینی دەکرد، کاتێک مامۆستا مووسڵمانەکان قسەی مامۆستا پێرێسیان نەدەسەلماند، ئەو دەیگەت: ئەوە باوەڕداریتان لاوازە.

مامۆستا مووسڵمانەکانیش بەپێکەنینەوە دەیانگوت : بەڕێز کەسێکی گاوڕ نابینی چ باوەڕدارێکی بەهێزە.

رەسوڵ بەختیار

لە قیامەتیش هەر مرۆڤایەتی ئایین و ڕێگا و ڕێبازی منە… !

شەماڵ بارەوانی

جیرانەکی ئازیز، کەکاتی خۆی و سەردەمی منداڵیم، کە ماڵمان لە دێی (بارەوان)بوو، هەموو قورئانم لای ئەو خەتم کرد
لە کۆمەنتێکدا لەسەر بابەتێکم، کە لە ڕۆژنامەی(ڕێگای کوردستان) و ماڵپەڕی(دەنگەکان)بڵاو بووەوە. ئەو کۆمەنتەی بۆ بەنووسیبووم:
سەیدا بابەتەکەم تەواو خوێندەوە هیچ سوودم لێی نەبینی، تاکە دێڕ سەرنجی ڕاکێشام ئایەتی قوران بوو کە هەندێک یادگاری تەمی بیرخستەوە کە لەسەر خانوو دەنووستین، ئەوکات شەو خەبەرم دەبوویەوە، لایت چەرخێکم دەبینی دێت و دەڕوا، بەیانی زوو خەبەرم دەبوویەوە، بە هەمان شێوە کە جەنابت خەریکی لە بەرکردنی قوران بووی، چەندە کەسێکی مەحبوب و جوان بووی، چەندە کەیفم پێت دەهات چەندە متمانەم پێکراو بووی، لە ناو خەڵک حەسودیم پێت دەهات کە کەسێکی وەکوتۆ لەدەرەنەچووم.
بەڵام بەداخەوە ئێستا بوویتە کەسێک کە تەواوی ژیانمان و بیرکردنەوەمان جیاوازە لە یەکتری.
هیوادارم ڕۆژێک بێت و بتبینم گەڕاویتیەوە هەمان ڕێگا و دان بەوە دابنێیت و بڵێیت: جوانترین ڕێگایە بۆ ژیان مردن. بمێنی بەخێر سەیدا هیوادارم ڕەخنەکەم بەسنگێکی فراوان وەرگری..

منیش ئاوا وەڵامم دایەوە:
بێگوومان ڕەخنە لای من پیرۆزە..
ڕەخنە نەبێت بیربۆگەن دەکات و ژیان دەوەستێت..

بە ئەوەش کە دەڵێیت سودی نەبوو، هەڵبەت ئەوە بەچوونی خۆتە و دواتر من بەسەرهاتێک و کۆمەڵێک زانیاریم سەبارەت بە پێوەری جوانی لەکۆمەڵ و کلتورو سەردەمەجیاوازەکان خستووەتە ڕوو، دەکرێت لای تۆ سودی نەبێت و لای خەڵکی ترەی بێت.

بە ئەوەش تەنها ئایەتەکەی قورئانت بینی!

قورئان دەڵێت(الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ ۚ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ)، ئەو القول)ـە، هەر قەولێک و گوتنێکی جوانی هەر فەیلەسوف و بیرمەند و زاناو وێژەوان و کەسێک بیت، دەبێت سەرنجمان ڕابکێشێت. ئینجا قورئان باسی پلورالیەتی(فرەیی) ئایینی کردووە و ئەوانەیتریش بە ڕاست داناوە.

هەڵبەت من گاتاکانی زەردەشت و دەقەکانی ئینجیل و فەلسەفەی ئەخلاق لای بوداو گووتەکانی ئۆشۆ و دالارمە و مارکس و مەسیح و هەموو ئەو بیرمەند و ڕیفۆرمخواز و زانایانەش دەبینم، کە بە درێژایی مێژووی مرۆڤایەتی خزمەتی ژیان و شارستانیەت و مرۆڤایەتیان کردووە و گۆڕانکاریان دروستکردووە و شۆڕشێکی ڕۆشنبیری و فیکری و مەعریفی و زانستی و هۆشیاریان بەرپاکردووە.

وەکوو کاکە پێکار عوسمان وتەنی(نیوەی پێغەمبەرانی تەورات بخەرە لایەك و بە تەنیا سوقرات بخە لاکەی تر، سوقرات قورسترە، نیوەی پێغەمبەرانی قورئان بخە لایەك و بە تەنیا کۆنفۆشیۆس بخە لاکەی تر، کۆنفۆشیۆس قورسترە، کەچی پێمانوایە ئەمان کەسی پیرۆزن و ئەوان کەسی ناپیرۆز، لەکاتێکدا ئەوانە هەر هەمان ناوەڕۆکن بە ناوی جیاوەو خۆ ئەگەر وا نەبێ، ئیتر خوا هی هەمووان نیەو هەر هی ئەم ناوچەیە بووە!

ئەسڵەن ناوەڕۆکەکە، لەدنیای نوێدا زیاتر دیارە، کەچی تۆ پێتوایە یاریەکە لە فەڕاندا تەواوبووە! غاندی و مارکس و کانت و ، (زەردەشت) و کە و کەیتری خۆمان.. ئەمانە بە پێغەمبەر بیانپێوی، زۆر لە پێغەمبەری ئاسایی قورسترن و لە ئولی عەزمەکانی مرۆڤایەتیین!.
خۆتەرە مرۆڤ: ژیان و گەردون ومرۆڤایەتی، تەنها لەڕوانگەی تاقە کتێبەکەوە ببینێت و بخوێنێتەوە…

دنیا زۆر لەو چاڵە فیکریەی کە ئێمە تێیدا خۆمان قەتیس و زیندانی کردووە، فروانترە.

ئینجا بە ئەوەش کە پێشووتر، تەنها لەبەر ئەوە خەڵکێک ڕێزی منی دەگرت، چونکوو سەر بەهەمان ئیدەلۆژیاو ئایینی ئەو بووم، وەلێ کە وا نەمام و گۆڕام، ئیتر ڕێزم نەگرێت.

ئەوە دیسان کارەساتە مرۆڤ بیرکردنەوەی وابێت.

ئێنجا ئەزیزم،
ئەوە فەلسەفە و پڕەنسیپی منە:
کەگەیشتیتە من، ئایین و مەزهەب و نەتەوەو هەموو شتەکت بەخەت و
لەگەڵ من تەنها مرۆڤ بەو بەس.
زیانت بەمن نەبەت و دەست لەژیانی تایبەتیم وەر مەدە و ڕێز
لەهەڵبژاردنەکان و ئازادیەکانم بگرەو بەس.

بوودا وتەنی حەزدەکەیت: بەرد بپەرستە، من عیلاقەم چییە!؟ بە
مەرجێک: ئەو بەردە مەگرەمن،
بەو بەردە لە کەسایەتی وئازادی بوونی من مەدە.

ئێنجا من لە مێژە بەیانم کردووە، کە
من ئایینم مرۆڤ دۆستی و ویژدان دۆستی و ژینگە دۆستی و سروشت
دۆستی و نەتەوە دۆستی و ئاژەڵ دۆستییە و هیچ کاتێک لەسەر جیاوازی
دید و بۆچوون و ئایینی جیاواز، ڕقم لەکەس نابێتەوە و هەرگیز،
بەکەمیش سەیری هیچ کەسێک ناکەم و ڕێز لەهەموو مرۆڤێک(تەنانەت
سەگەکیش) دەگرم و و هەموو مرۆڤایەتیم بێ جیاوازی خۆش دەوێت و
جوانترین و ڕاسترین و پاکترین ئایینیش لای من، تەنها مرۆڤ بوونە و
لەسەرە و لەقیامەتیش هەر ئەو ئایینی مرۆڤایەتیەش کە تا ڕێگا و
ڕێبازی قەتعی منە و
وەکوو گەورە سۆفیزم و عاریفی مەزن(ئیبنولعەرەبی) دەڵێم:لقد صار
قلبي قابلاً كل صورة فمرعى لغزلان ودير لرهبان
وبيت لأوثان وكعبة طائف وألواح توراة ومصحف قرآن
أدين بدين الحب أنّى توجـــهت ركائبه فالحب ..

وەکوو مەولاناش دەڵێم(حەقیقەت جامێک بوو شکاو هەرکەسەو پارچەیەکی
بەرکەوت).
لەکۆتاید دەڵێم، دوای چەندین ساڵ، لە حوجرە و کۆڵێژی شەریعەو
ماجستێری ئیسلامی و خوێندنەوە و بیرکردنەوەو تێڕامان و بەراورد
کاری، ئەوەی من پێی گەیشتم و بەم بەیان بوو، خۆزیا، بەختێکی تریش
ئاشکرادە بوو.

ئەوخەڵکەی کە ئایین و مەزهەبی تەنها لەڕێگای بەماوەیی و
ڕێکەوتێکی جوگرافی و؟تەبای عامە دەچمە شامە، وەرگرتووە.

بەگوومان ئەوکات بیرکردنەوە و تەسەوراتیان سەبارەت بە ئایین و
زۆر چەمک و شتی تر دەگۆڕا و شەوازێکی تر و زۆر باڵاتر بیریان
دەکردەوە و هەرگیز، لەو جوغزە تەسکەی هیچ مەزهەبێک و

ئیدیۆلۆژیایەک و لە قاڵبی ئایینێکی دیاریکراودا، بیرو تێڕوانین و کەسایەتی خۆیان زیندانی نەدەکرد و ئەوکات دنیایان زۆرجوانتر و جیاوازتر و مرۆڤایەتیشان زۆر باڵاترو پیرۆزتر دەبینی..
ڕێزت هەیە کاکە کەنعان و ئەو یادگاریەشم لە بیرە. کە لەکاتی منداڵیم قورئانم لای تو خەتم کرد و هیوادار هەردەم سەرکەوتوو بیت..

کەشیعر/ شار بەنی تەی لە دەت… فەرەیدوون سامان

[بۆ خوێندنەوەی ئەم کتێبە کلیئکی ئێرە بکەن…]

[Kteb_FaraidunSamanDownload]

خورافیاتی ئاشتی ڕاستەقینەی نوح هەراری لە هەمەدیەسدا… مەحمود عەبدوڵڵا

جەنگ بەشێکە لەسروشتی مرۆڤ ، بەگوێرەی تیۆری جینەکانی داوکینز بێت، ئەمە بەرهەمی جینەکانین،وە جەنگ لە بناغەی نەخشەی خیلقەت دا هەیە. ئەمە وادروستکراوین خۆپەرست بین،- جینی خۆپەرست- لەوبارەیەوە زانیاری سەرنج ڕاکێشی تێدا و زۆر خوڕافیاتی- سروشت - لەبارەی مرۆڤەوە پوچەڵ دەکاتەوە. ئەوەش هەواڵێکی ناخۆشی زانستی جینەکانە، بەڵام هەواڵی خۆشیش ئەوەیە کە لەبەرامبەر جینەکاندا - مەم هەیە،تیۆری مەمی داوکینز واقیعیە، واتا کولتور دەتوانێت کاریگەری لەسەر جینەکان دابنێت،ئەمە لەڕێگەی کولتورێکی باڵاوە دەتوانین بەسەر سروشتدا زاڵبین.

هەرچی سەرمایەداری و نیولیبڕالیزمە نکۆڵی لە کولتورێکی باڵا دەکات، بەڕەتکردنەوەی هەر جۆرە ئایدۆلۆژیایەک و بە یەکچاو سەیرکردنی تەواوی دونیابینییەکان،گوایە مرۆڤ لە قۆناغی بان ئایدیۆلۆژیدا ناکۆکی نامێنێت ر بەڵام ئەوە خوڕافیاتێکە وهیچیتر،مرۆڤی نائایدیۆلۆژیش دواجار بێ ئامانجە لەژیاندا کە نیچە مرۆڤی بێ ئامانج ناودەنێت دواین مرۆڤ سوکترین مرۆڤ. لە ڕووی سایکۆلۆژیشەوە بە گوێرەی دەرونشیکاری فرۆیدی کۆتایی جەنگ مەحاڵە و هەردو غەریزەی مەرگ و ژیان ململانێ دەکەن دیدەکی تاڕادەیەک قەدەر گەرایانەیە.پوختەی بابەتەکە ،قسەکردنە لەسەر گریمانەی بەرقەراربونی ئاشتی لەسەر بنەمای گۆڕانکاری لە ئابوریدا، بەگوێرەی بۆچونەکەی هەراری ،لەدوای گۆڕانی بنەمای ئابوری لەئابوری مادی پەتیەوە بۆ ئابوری زانستی،جەنگ ڕونادات،مەگەر لەوڵاتانی دواکەوتو لەڕوی ئابوریەوە،چونکە بەپێی ئەم گریمانەیە ئابوری پشتبەستو بەزانست پێویستی بەداگیرکردن نیە،زانست داگیر ناکرێت وەک کانە سروشتیەکان، بۆیە جەنگ لەنێوان چین و وڵاتانی تر زەحمەتە، بۆنمونە چین لەڕێگەی کڕینی بەرنامەکانی کۆمپیوتەر قازانجی زیاتری دەستدەکەوێت،لەوەی پەلاماری کالیفۆڕنیا بدات .
بەباوەڕی هەراری زانست بنەمای ئابوریە، بۆیە بۆوڵاتێکی وەک چین ناواقیعی و شێتاییەیە پەلاماری کالیفۆڕنیا بدات،چونکە گەر سەریشبکەون لە سلیکۆن قەڵی کانی سلیکۆنی لەنیە، ئەوەی هەیە زانستی داتاو زانیاریە ئەلیکتریکیە مەجازیەکانە ئەم زانستەش بەجەنگ کۆنترۆڵ ناکرێت، بۆیە لەڕێگەی هاریکاری لەگەڵ زلهێزو زە بەلاحەکانی تەکنەلۆژی بۆنمونە ئەپڵ مایکرۆسۆفت لەڕێگەی کڕینی سۆفتوێرەکانیان ملیۆنان دۆلاریان دەستبکەوێت. بێ ئەوی پێویست بە بژاردەی جەنگ بکات.ئەوەی لە ڕێگەی داگیرکاری ڕواندا دەستی دەکەوێت لەکۆنگۆ لەساڵێکدا ئەوا چین بەڕۆژێک دەستی دەکەوێت لە ڕێگەی ماڵپەڕەیەک لەگەڵ ئەپڵدا.

بەگوێرەی ئەو خوڕافیاتە جەنگ لەنێوان فەرەنساو ئەڵمانیا ڕونادات چونکە لەڕێگەی پەیوەندی بازرگانی و بەرژەوەندی ئابوری دەتوانن ئاشتی درێژە پێبدەن، ئەمەش خوڕافیاتی لیبڕالیزمە کە قەدەری مرۆڤ دەخاتە دەست بازاڕ،کە کاهینەکانی بازاڕی ئازاد بانگەشەی بۆدەکەن،جۆرە ئاینێکە،ئاینی بازاڕ، ئەگەر نەڵێم ئاینی بازاڕی.ئەم قوتابخانەیەش هەموشتێک دەبەستێتەوە بە بازاڕەوە. ڕاستە لەڕابردودا جەنگەکان وەک برنارد لویس دەڵێت جەنگی ئیمان و تەماح بون، بەڵام ئیمان و تەماح هەردەمێنن، بازاڕ ی ئازاد ئەگەر نەبوبێتە ئاینێکی شەڕخواز، ئەوا نەشبێتە جێگرەوەیان.

ئاشتی پشتبەستوو بە ئابوری بازاڕ ،یان ئاشتی مۆدێرن،کە نوح هەراری ناوی دەنێت لەڕاستیدا خوڕافیاتە، مۆدێرنیتە ی سەرمایەداری فەتحکارو داگیرکارە ،جەنگ و جینۆساید لەبناغەی مۆدێرنیتەداهەیە ،بۆیە خەیاڵی ئاشتیەکی ڕاستەقینە ئەفسانەیەک یان حیکایەتەکی گەورەی ترە دوای کۆتای ی هاتنی حیکایەتەکانی ئیمان بە ئەقڵ و پێشکەوتن ...و

جارێ بەرلەهەرشت دەوڵەتی مۆدێرن زانستی بەحەی قۆرغکردوەو ئەگەری نەک جەنگ ی کلاسیک بەڵکو خەکوژی شێتانەشی زیاد کردوە.دەوڵەت وەک کۆمەڵگەی سەرو خودی زانستی کردەتە ئامرازێک بە ئەنجامدانی دڕندەیی مۆدێرن نەک ئاشتی مۆدێرن.تەنانەت دامەزراوە زانستیەکانیشی بەلاڕێدا بردوەو بەگوێرەی ئامانجی بیەدەسەڵات ڕاڤەی دیاردەکان و خودی مرۆڤیش دەکات. ئیتر لەسایەی مۆدێرنیتەدا نەک وڵاتانی خۆرهەڵات بگرە ئاشتی لە ئەوروپاش پایەدارنیە. حەزی داگیرکردن،داگیرکاری و فەتح لەگەڵ هێزی دەوڵەت پەیدادەبێت. هیچ شتێک هێندەی هێز و فیزی هێز پاساوی جەنگ و داگیرکری نادات. دەوڵەت خودی زانست داگیردەکات و کۆمەڵگەی لێبێبەش دەکات،مەبەستم بێبەشکردن لە دیاریکردنی ئامانجی بەکارهێنانی زانستە.بەرهەم هێنانی چەک ،بازرگانی چەک مەترسیەکی بەردەوامە .ئاشتی بەدینایەت تا بنچینەی یان بنەمای ئەوشارستانیەتە نەگۆڕێت،لەڕێگەی شۆڕشی گەلان و سنوردارکردنی دەوڵەت وەک ئامێری قڕکردن. پێشکەوتنی زانست و تەکنیک نابێتە گرەنتی ئاشتی ،تەنانەت هێندەی پڕۆژەکەی کانتیش.ڕاستە حەراری پێشبینی جەنگی نوێ دەکات ،بەڵام وەک شتێکی لاوەکی، بەڵام لەڕاستیدا گریمانی ئاشتیەکی پایەدار لەوەهەم و حیکایەتەکی پڕوپوچ زیاتر نییە. ئەو حکومەتانەی ئێستا کە لەدەست نیولیبڕاڵەکاندان لەڕاستیدا بریتین لە حکومەتی ئەلیگاریشی دارایی .تەواوی چارەنوسی مرۆڤ خراوەتە ژێر چنگی تەماح و دیکتاتۆریەتی بورجوازی ،تەنانەت جەنگ و قڕکردن وەک یاریەکی شەیتانی وسەرگهرمکردن دەبینن. جەنگی ئۆکرانیا پێمان دەڵێت :بە شۆڕشی گەلان و سنوردارکردنی دەوڵەت گیانەوەرە ئەفسانەییەکەی ناو تەوڕات مرۆڤایەتی ئایندەی نییە. دەوڵەت ئامرازی شەڕە تەنیا گەلان دەتوانن بەئاشتی بژین.شۆڕشی گەلان وەک هەوا بۆسیەکان بە ئاشتی و مرۆڤایەتی پێویستە. لەکاتێکدا گەلان ئیمانیان بەدەوڵەت لەدەستدا و لە پێست مۆدێرنەدا دەژین ، ئاشتی لەسایەی شارستانیەتی سەرمایەداریدا،خوڕافیاتێکی کۆنی مۆدێرنە زیندو دەکرێتەوە.

مەحمود عەبدوڵڵا

هەی لچ قەوی...! شەماڵ بارەوانی

بێگوومان سەرەتا دەمەوێ ئاماژه بەوە بکەم کە هەرکەسێک ئازادە، چۆن دەژیت و لە ژیانی تایبەتی خۆی چیدەکات و چ له لوت و دەم و لێو سنگ و سمتی دەکات و من هەرگیز ئەو مافەم نییە قسەی لەسەر بکەم و بڵێم تۆ بۆ سمتت پڕ سلیکۆن و لێوەکانت فیلەر و کوڵمەت بۆتۆکۆس دەکەیت و بێم و سوکایەتی و بێ ڕێزی پێ بکەم،

هەرگیز، ئەوە له گەڵ مۆڕاڵ و پڕەنسیپەکانی منی لیبڕال و سیکۆلار، کە باوەڕی تەواوم بە ئازادیەکانی مرۆڤ و ژیانێکی لیبڕاڵانی□ ه□یە، یەک ناگرێتەوە.
بۆ ئەوەی کەس قسەکانم بە هەڵە وەرنەگرێت و خوێندنەوەی هەڵەی بۆنەکات و نەلێت تۆ چیت داوە لە ژیانی تایبەتی خەڵک و بۆ قسە لەسەر فیلەر و بۆتۆکس و سلیکۆنی ئەوانیتر دەکەیت.

ئەوەی من باسی دەکەم تەنها لەسۆنگەی گیڕانەوەی چیرۆکێکی ژیانی مناڵی خۆمە و هیچیتر.

ئینجا سەبارەت بە جوانی و ناشیرینیش، لای من هەموو مرۆڤێک جوانە و جوانی شتێکی ڕێژەییە.

چەمکی جوانی گەر لە کلتور و فەرهەنگی گەلان لێی بڕوانیت، هەریەکە و بە جۆرێک پێوەری بۆ داناوە و پێناسەی دەکات و هەر وڵاتێک پێوانە و پێوەر و ستانداردێکی تایبەتی بە جوانی هەیە، کە جیاوازه لە گەڵ وڵاتانی دیکە.

بۆیە پێوەری جوانی،
لە شارێک، لەگەڵ شارێکی تر و لە ناو گەلێک و لە دەڤەر و ناوچە و کلتورێک، لە گەڵ گەلێکیتر و دەڤەر و کلتورێکیکە. بە پێی دابوونەریتەکانیان جیاوازه.
بۆنموونە:
رێکوپێک بوونی ددانەکان لە زۆربەی وڵاتاندا وەکوو پێوەرێک بۆ جوانی لەبەرچاو ئەگیرێت، خەڵکێکی زۆر، پارەیەکی زۆر لە جوانکردن

وڕێک و پێککردنی ددانەکانیان خەرج دەکەن،
بەڵام لە ژاپۆن ئەم بابەتە پێچەوانەیه. لەم وڵاتە ژنان ئەڕۆن بۆ لای پزیشکی ددان بۆ ئەوەی رواڵەتێکی شکاو و لار و خوار وئاڵۆز بە ددانەکانیان بدەن. ئەم مۆدێلە لە ژاپۆن پێی دەگوترێ “یائبا/ Yaeba”.

ژنانی ئیرلەندی بە گشتی برۆیان پان، پێستیان روون و لێویان باریکە.
پێستی سپی، لووتی بچووک و چاوی گەورە چەن پێوەرێکن کە بۆ ژنانی کۆریای باشوور زۆر گرنگە. بەڵام لەهەمووان گرنگتر فۆرمی دەموچاویانه کە ئەبێ هاوشێوە دڵ بێت.
ب□ی ل□کۆریای باشور، بەربڵاوترین نەشتەرگەری ڕۆخساریانە بۆ سەرشێوەی دڵ.

ژنانی کۆریایی بۆ دەست ب□رکردنی روخسارێکی ئاوەها هەزاران دۆلار سەرف دەکەن.
لە وڵاتێکی وەکوو کینیای نوێ، کوتانی خاڵ، لەسەر ڕوخسار یەکێکە لە پێوەرەکانی جوانی. ژنان و پیاوان بەشێوەیەکی هونەر لەکەشە تایبەت و لەکەڕنەڤاڵەکان و فێستیڤاڵەکاندا، خاڵ لەسەر ڕوخساریان دەکوتن و پێیان وایە بوونی خاڵ لەسەر ڕوخسار ئەو کەسه جیاواز تر و سەرنج ڕاکێشتر و جوانتر دەکات.

لە وڵاتی ئێران بەربڵاوترین نەشتەرگەری، نەشتەرگەری لوتە.
لوتێکی جوان و ڕێک، گرنگترین پێوەری جوانییە
لای خانمانی ئەو وڵاتە.
پێوەری جوانی لەوڵاتانی ئەفریقیا، بە تایبەتی مۆریتانیا، قەڵەویە، ئەو ژنانەی قەڵەون و ڕێژەیەکی زۆر چەوری لەلەشیان دایە، جوانترین ژنن.
لە هەندێک شوێنیش کەم کێشی و کەمەرباریکی وەکوو بوکەڵەی (باربی) جوانترینە و کچ لەڕێگای نەشتەرگەریەوە شێوەی و کەمەر و لەش و لاری وەکوو باربی لێدەکات.

لە شوێنی تر ولاتی تر و لا خەڵکی تریش، سمتی خڕ و پڕ و قەڵەو، بۆ ئەو مەبەستەیش لە ڕێگای سلیکۆنەوە، سمتەکانیان قەبە و خرپن و پڕی هەوای دەکەن.

ئیدی ئاوایە ئەزیزم، تەنانەت
زۆرجار لە هەر سەردەمێکدا، شتکەلیک جوان و مۆد باوبوونە و دواتر

و سەرەمەکی تر باویان نەماوە.
لەساڵانی هەفتاکان و هەشتاکانی سەدەی ڕابردوو لای خانمان، برۆی بەرز و باریک و قەوس و لێوی بادەمی و بچووک و هێڵکەیی مۆد و باوبووە.
خانمان لەڕێگای مەکاپ و سووراوەوە، لێویان باریک و دەمیان بچووک دەکردەوە، ئێستا پێوەرەکە ڕێک پێچەوانە بووتەوە و لێوی ئەستورو دەمی گەوره مۆدو باویەتیو کچان و خانمان لەڕێگای فیلەر و بەتەکسەوە، لێو دەمیان قەڵەو و زل و لەشێوەی دەبدەبە عەیب نەبیت پێ بادەکەن.

برۆکانیشان هەمووی دەکەن بە تاتۆ.
بۆیە دەبێت ئەوە بزانیت کە لە وڵاتێکی وەکوو ئەسیوبیا، پێوەری جوانی جیاوازە، لەگەڵ وڵاتێکی تری وەکوو نەروێژ، یان سوێد، یان فەنلەندا.
گەلی مورسی لە ئەسیوبیا، ژنەکانیان پارچە دارێک، یان پارچە ئاسنێکی خڕ، دەخەنە بەشی خوارەوەی لێویان، بە ئەوەی لێویان ئەستوور و درێژ دەربکەوێت.
چونکە وایان پێ جوانترە و مارەییەکەشیان بەو شێوازە زۆرتر دەبێت.

ژنان لەهەزی(کایان) لە باکوری ڕۆژئاوای بۆرما، نزیک سنووری تایلاند خولیای ئەوەن ملیان وەکوو هی زەڕافەی درێژبێت و بە گرنگترین پێوەری جوانی دەبینن.

ئیتر بەو شێوەیە دەکرێت لای تەچاوی شین جوان، لای چینیەکان چاوی هەندە بچووک، بەقەد جای مریشکێک. لای عەرەب کەواعیبە ئەترابە و چاوی گەورەو گەش و حەرالعین، لای کوردیش شتێکی تر.

ئاوایە ئیتر، بۆیە هەرگز، ناکرێت تۆ بڵیت و پێوەری خەت سەبارەت بە جوانی لەخەڵکی بکەیت بە یاساو ئەقیدە و کەتا پێوەر و هەمووشتێک و ئەوەی لەتێڕوانینە تۆ و بە پێوانە و پێوەری تۆ جوان، یان ناشیرین بێت، دەبێت لای خەڵکی تریش وابێت.

باسی ئەوم کرد ئێستا مۆد مۆدی بەتەکس کردن و لێو ئەستورکردن و دەم زلکردنە،
ئەو پەتەکس و لێو ئەستوورکردن و پەباکردنە، نەک هەر مرۆڤەکان، تەنانەت ئەوەتا بە ئاژەڵاکانیش دەکرێت و وەکوو ئەوەی لە هەواڵێکی ماڵپەڕی(خاک تیڤی) یەوە خوێندمەوە، باسی لەوە کردبوو کە:لە پیشبڕکێی هەڵبژاردنی جوانترین حوشترەکان لە عەرەبستانی سعودیە،

چەند حوشترێک لە رکابەری□کە دووردەخرێنەو□ و مافی بەشداریکردنیان لێوەردەگیرێتەوە، ئەوەش بەهۆی بەکارهێنانی بۆتۆکس بۆ لێوی حوشترەکان لەلایەن خاوەنەکانیانەوە.

ئەم پیشبڕکێیە ساڵانە بۆ هەڵبژاردنی جوانترین حوشترەکان لە سعودیە ئەنجامدەدرێت، بەڵام دەیان حوشتر دوورخراونەتەوە، چونکە خاوەنەکانیان بۆتۆکسیان بۆ لێوی ئەو حوشترانە کردووەو جوانکاریان بۆ کردوون تا ببنە خاوەنی خەڵا تەکە کە بڕە پارەیەکی خەیاڵییە.)

ئینجا با بێمەوە سەر ئەسلی بابەتەکە و ئەو بەسەرهاتەی ژیانی مناڵی خۆمتان بۆ بگێڕمەوە سەبارەت بە لێوەکانم،

جا بەحوکمی ئەوەی هی من عەیب نەبیت،
هەندەک ئەستوور و قەویه(لێوەکانم)دەڵێم، هەڵە حاڵی نەبن.
جا بەو بۆنەیەوە، لە بیرمە لەدێیەکەمان، سەرەڕای ئەوەی زۆر لەگەڵ کوڕەکان یاریم دەکرد، کوڕێکی تاڕادەک مونەرم و تەبیعات کچانەش بووم و زۆرجار لەگەڵ خوشکەکەم یاری بۆکەڵانێ و کچانەم دەکرد و جارێک بیرم دێت، تەنانەت نەعلەیەکیان بۆ خوشکەکەم کڕی تۆزە بۆ پێیەکانی ئەو گەورەبوو، گوتیان بابۆت□ بێت، منیش قبوڵم کرد، لەگەل کچانی گەڕەک و دێیەکەشمان، لەبەیانی تا ئێوارە هەرخەریکی یاری کچانە بووم، جا هەندەک جار، ئەگەر لەکچێکم دابا، یان توڕە و بێزارم کردبوایە، لە ڕقان پێی دەگووتم(کچ لە ناو کودان باب قاڵۆچان)، بەوە زۆر توڕە دەبووم و پێم دەگووت:قەحپە گووی بخۆ.
بە شتێکیتریش زۆر زۆر پەست دەبووم لەکاتی مناڵیم، کاتێک لەگەڵ کچێک، یان کۆڕێک دەبوو بە شەڕمان، زۆر جاریەکەم جوێن کە بۆم حەواڵە دەکرا(هەی لچ قەوی)ˇ بوو، زۆر بەو جوێنە قەڵس دەبووم و چەندینجار بە هۆیەوە گریاوم و جوێنی زۆر پیسم بە بەرامبەر داوەتەوە لە تۆڵەی ئەوەی پێیان دەگووتم: لچ قەوی، لچ ئەستوور، لچ پەپۆلە، لچ باگوردان..تاد.
نا لەماڵەوەشمان داک و خوشک و براکانم زۆرجار، کە توڕەم دەکردن وەکو جوێنێک پێیان دەگووتم: لچ قەوی

ئێمە ل□ د□ق□ری بەردەڕەش و دێیەکەمان، دێی (بارەون)، بە(لێو)دەڵێین لچ.
کچێک هەبوو، هاوتەمەنی من بوو، زۆر ئەو (هەی لچ قەویەی) پێدەگووتم، کەمن بە جوێنێکی زۆر وەڕزکەر و بێتام و ناخۆشم دەزانی.

خەمی ئەوەم بوو، کاتێک گەورەدەبم و دەبم بە گەنج و دەچمە خوازبینی هەرکچێک، ڕەفز لە دوو ڕفز وەردەگرم و بە هۆی ئەولێوە زلەمەوە هیچ کەسێک شوم پێناکات و کورد وتەنی ئاوا بەبێوە مێردی دەمینمەوە و سەردەنێمەوە.

زۆرجار وەکوو گوتەنی نازانیت خێر لەچیدایه، یان قورئان وتەنی(وعَسى □ن تكرهُ شَيْئًا وهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ)، ساڵان هاتوو ڕۆیشت و دوای چەندین سال و تەواوکردنی زانکۆ، ڕۆژێک بەڕێکەوت ئەوکچەم بینیەوە، پرۆسەی هاوسەرگیری پێکھێنابو و مناڵێکی خنجیلانەی خۆیشی لە گەڵدابوو، لێوەکانی بە فیلەر عەیب نەبیت زۆر ئەستوور و قەوی کردبوو، من یەکەم وشەم کە پێم گووت:ها هەی لچق قوی چۆنیت؟

هاها، دایە قاقاو گوتی: ئەوە هێشتا ئەوەت بیرماوە!
گووتم گاڵتەت بە لێوەکانی من دەکرد، کەچی ئێستا، زۆربەی کچان شێت و عەوداڵی ئەوجوره لێوەی وەکوو هی من عەیب نەبیت قەوی و ئەستوورن. دووبارە داما نا قاقا.

گووتی ئەرێ وڵا، هەی لچ قەوی، خۆزگەم بەو لچە هەر به سروشت قەویەی خۆت، ئێمە بە هەزار بگرە و بینە و بەردە و سورا و فیلەر و فرت و ف□□و□، تا لێومان هەندەک ئەستوردەکەین،
کەچی تۆ لێوێکی ئاوا سروشتی و قەوی و جوانت هەیە.
....
تێبینی:
سەبارەت بە قسەکردن لەسەر پێوەری جوانی لە کولتوورە جیاوازەکان و سەردەمەجیاوازەکان و لەناوگەل و نەتەوە و هۆز و ناوچە جیاوازەکان،
سودم لە وێپسایتی(خاک تیڤی). و دوو له کورتە ڤیدۆکانی ماڵپەڕی(xyz)وەرگرتووە.